

Sasvári László

**Ruszin hagyományok
görögkatolikusságunk néprajzában**

TARTALOM

Elöljáróban

Forrásaim

Mit jelent az orosz szó?

A ruszinok magyarországi története

Hagyományőrzés, hagyományteremtés és -mentés az egyházi közösségekben

Hajdúdorogi egyházmegye

Egyes községek bemutatása

Komlóska

Görömböly

Végardó

Rudabányácska

A miskolci exarhátus parókiái

Abaujszántói esperesi kerület

Abaujszántó

Alsóregmec

Baskó

Boldogkővárалja

Filkeháza

Mikóháza

Mogyoróska

Pere

Borsodi esperesi kerület

Abod

Edelény

Irota

Mucsony

Ózd

Rakaca

Rakacaszend

Szuhakálló

Tornabarakony

Viszló

Sajószentpéter

Kazinebarcika

Csereháti esperesi kerület

Abaujszolnok

Baktakék

Csobád

Felsővadász

Gadna

Garadna

Homrogd

Kány

Selyeb

Szikszó

Encs

Szavak az élő hagyományban

Jeles napok

Változó ünnepek

Nagyböjt

Virágvasárnap

Nagypéntek

Húsvét

Pünkösöd

Állandó ünnepek

Szeptember 8. Kisboldogasszony - az Istenszülő (Mária) születése

Szeptember 14. Keresztfelmagasztalás

November 2.

November 30. András-nap

December 6. Szent Miklós püspök

December 13. Luca-nap

December 24-25. Karácsony

Január 1. Újév

Január 6. Vízkereszt

A farsang

Február 2.

Február 17. Tiró Szent Tivadar napja

Április 23. Szent György-nap

Június 24. Keresztelő Szent János születése

Július 1. Szent Kozma és Damján ünnepe

Július 20. Szent Illés próféta

Augusztus 6. Urunk színeváltozása

Augusztus 15. Nagyboldogasszony - Mária mennybevétele

Augusztus 29. Keresztelő Szent János fejevétele

Sorsfordulók

Keresztelő, házasság

Kegyeleti szokások

A mándoki templom

Jubileumi kiállítás

Még néhány mondat

Összefoglalás

Felhasznált irodalom

Elöljáróban

A tokajhegyaljai származású író, Lázár István a *Kiált Patak vára* című könyvében (Bp. 1974.) egy fejezetet szentel Komlóska lakóinak, s felteszi a kérdést: hová tűnt egy nemzetiség? - A nemzetiség, melyet ruszin néven ismerünk, nem tűnt el, csak az akkori politika miatt nem lehetett róla beszélni, vagy nem volt tanácsos. A nemzetiség, a ruszinság ma is él. Hazánkban is. Nyelvében is él, még ha nem is oly nagy számban, de jóval szélesebb körűen él hagyományjaiban.

Magam is találkoztam ezekkel a hagyományokkal, vannak élményeim, értesüléseim ezen a téren. Elöljáróban ezeket próbálnám csokorba szedni. Elsődlegesen két színhelyhez kötődnek. Az egyik a budapesti Rózsák teri gör. kat. templom, a másik Tokaj és vidéke.

1950 óta járok a Rózsák teri templomba. Tapasztaltam, hogy idősebb papok a szertartások csendes papi imáit ószláv nyelven mondták, halkán, könyv nélkül. Rakaca idős papja, Bobák János, néha feljött Budapestre, s eljött liturgiát (misét) mondani. Mikor felajánlottam az oltár körüli segédkezést, hosszú, fekete, ódivatú papi kabátja zsebéből kivette a magával hozott könyvet és azt mondta: „Fiam, én ószlávul misézem!” - Már valamelyest járatos voltam a szertartásban, így válaszoltam: „Tudom, mikor kell mondani azt, hogy Hoszpodí pomiluj! (stb.), amit nem tudok ószlávul, azt magyarul mondom.”

Sokszor ültek mellettem idősebb emberek, akik mondták magukban az imákat ószlávul, de olyat is láttam, hogy álltak a templom végében, ószláv imakönyvvel a kezükben, s mondták imáikat. Az egyháztanács egyik idős tagja pedig következő élményét mesélte el. Szakmája szobafestő volt, még a század elején, ipari tanuló korában, mesterével Szigetcsépen dolgozott a szerb templomban. A kántorszékekben meglátta az énekeskönyvet, kinyitotta, és fennhangon olvasott belőle. A szerb lelkész meghallotta az ószláv szöveget, feltette a kérdést az ifjúnak: honnan ismered a cirill betűket? S választ kapva, a fiatal inast megdicsérte.

Tanári pályafutásom Tokajban kezdődött 1955-ben. Háziasszonyom római katolikus volt, de azt mondta: „Fiatal koromban sokat voltam a görög katolikus templomban, s még énekeltem, hogy Hoszpodí pomiluj” /≠Uram irgalmazz! (Ugyanis 1912 előtt ószláv volt az istentisztelet nyelve!) Az idős szomszéd néni, pedig egy hétköznapra eső ünnep délelőttjén megjegyezte: „Harangoznak az orosz templomban, mert ünnepük van!” - Egy tanítványomat arra kértem, ha van otthon régi ószláv imakönyvük, s nem kell nekik, adják nekem. Pár nap múlva az utcán megállított egy idős néni, és azt mondta: „Az unokám szólt, van otthon egy orosz imakönyvem.” El is küldte, latin betűs ószláv nyelvű, kisalakú könyvecske volt, a századforduló tájáról. (Ilyeneket is készítettek, azok számára, akik nem ismerték a cirill betűket!)

1956 szeptemberében, szeptember 8-án, a falu búcsúünnepén jártam először Végardón. A temető mellett elhaladva, feltűnt, hogy sok cirill betűs sírkövet láttam. (Napjainkra eltűntek!) A vecsernye után végzett halotti megemlékezést - panachidát - a kántor így fejezte be: *Vjecsna ja pamjaty!* (Örök emléket!) - Az már a az 1980-as évek elején történt, hogy Rakacán az úrszínváltóási prédikációt így kezdte a pap: *Krisztosz poszregyi nasz!* - A válasz: *Jeszty i bugyet!* (Krisztus közöttünk! - Van és lesz!) Azután magyarul folytatta. Azt pedig többektől hallottam, hogy Mucsonyban olykor hangzott fel a szertartásokon ószláv ének.

Forrásaim

A bevezetőből látható, hogy sok élményem volt, és tapasztalatom gyűlt össze az évek során. Több helyen megfordultam, sokakkal beszéltem. érdeklődtem, bár ez nem minden esetben volt céltudatosan gyűjtőtevékenységre irányuló, inkább a beszélgetőtársammal közös érdeklődés alapján folytatott beszélgetés. Ám történeti-nyelvészeti írásaim elkészítése előtt folytattam tudatos gyűjtőmunkát is. Ezek kapcsán találtam számtalan néprajzi vonatkozású anyagot. Ezeket összegeztem is, ám kiadásra nem került, kéziratban maradt.¹ A benne foglaltakat azonban jelen munkámban felhasználtam, olykor külön hivatkozás nélkül, olykor említve, hogy saját gyűjtés.

A továbbiakban néhány kiváló néprajzi mű is segítette munkámat. A szerzőket hadd soroljam fel: *Bartha Elek, Kisfalusi János, Petercsák Tivadar*.² Az utóbbinak a művét szinte alpműnek tekintetem, mert szláv kifejezéseket és szövegeket is közöl, és teljes képet ad a falu (Filkeháza) népszokásairól. Ezekhez viszonyítottam a más helyről származókat. A ruszin hagyományon munkámban elsősorban azt értem, ami ruszin lakosságú, vagy egykor ruszinokkal benépesült helyen él (élt) vagy onnan származik. Nem kutattam az ősi eredetet, vajon Kárpát-alján van-e ennek megfelelője vagy a lengyelországi lemkók körében. Bár néhány esetben tettem olyan megjegyzést, mely egy-egy szokás eredetére vonatkozik. A lényeges az volt számomra, ha egy szokás vagy hagyomány hosszabb ideig élt mai magyarországi meglévő vagy egykori ruszin jellegű közegben. Így munkám nem feltáró és összehasonlító jellegű, hanem leíró jellegű azokról a hagyományokról, melyek ma is tettenérhetők többségükben, ma is élnek. A mai magyarországi területet vizsgálom, mert ez van adva elsődlegesen számunkra!

Néhány szót szeretnék ejteni Kisfalusi János könyvéről! A címe többet és mást ígér. Mintha az egész keleti egyház hagyományát kívánná átölelni. Ám belelapozva azt látjuk, hogy Viszló és Rakaca néphagyományát tartalmazza, de ebben is sok az újabb keletű (nem kifejezetten keleti gyökerű!). A szláv eredetről alig tesz említést.

Két saját feldolgozás témáját szeretném megemlíteni: 1. Az ingyenorvosok (Kozma és Damján, júl. 1.) tiszteletével kapcsolatban saját feldolgozásom³ anyagát ismertetem. 2. A kegyeleti szokások kapcsán e tárgyról írott dolgozataim⁴ alapján készítettem összefoglalást.

Munkám célja szolgálni a népek közötti megértést, testvériséget, egymás jobb megismerését, megláttatni azt, hogy a gyökerek honnan erednek. Szeretném másokban a további érdeklődést felkelteni, s egyben további munkára serkenteni. Hiszen még rengeteg tennivaló van. Egyes témaköröket éppencsak érintek. Az ének-zenei vonallal nemigen foglalkoztam, csak érintőlegesen, az életmódra is csak munkám végén utalok, kiterjedtebb vizsgálatát nem adom, az emberi élet nagy sorsfordulóiból a születéssel, házassággal is csak néhány adalék erejéig foglalkozom.

Némileg kézikönyvnek is szánám munkámat a hagyomány őrzői és ápolói részére. Ilyenek lehetnek pl. görög katolikus fenntartású cserkészcsapatok vagy iskolák szakkörei stb.

¹ Sasvári László 1980/b - E kéziratot felhasználta Bartha Elek munkáihoz: Bartha 1986 és 1990.

² Bartha 1980. - Kisfalusi 1995. - Petercsák 1985.

³ Sasvári 1979.

⁴ Sasvári 1980/a és 1982.

Tudom, hogy a magyarországi görög katolikusság hagyományvilága sokkal összetettebb annál, mint amit itt közlök, de tapasztalataim és mások véleménye szerint is mennyiségileg a ruszin eredetű és jellegű hagyományanyag a legszámottevőbb. Vannak természetesen olyan hagyományok, melyek a keleti szertartásból következnek, szinte minden keleti szertartású népnél megtalálhatók. Így van ez hazánkban is. Jellemzésül: „... a Hajdú-Bihar megye területéhez tartozó nyírségi falvak (Nyíracsád, Nyíradony, Nyirábrány, Nyírmártonfalva, Fülöp), valamint Hajdúdorog és Hajdúböszörmény húsvéti szokásrendjéről tudok árnyaltabb képet rajzolni, a megye délebbre eső településeinek (Létavértes, Álmosd, Bagamér, Kokad, Bedő, Pocsaj) hagyományairól csak vázlatos képem van még. ... a néprajzi módszerrel feltárt adatok alapján három határozottan elkülönülő terület.”⁵

Az idézetből három területkör elkülönülése tűnik a szemünkbe:

1. A nyírségi terület. Itt található még legjobban ruszin hagyományokat.
2. Hajdúdorog és Hajdúböszörmény, ahol sajátos, helyi, ősi - mondhatni magyar - hagyományt lehet fellelni.
3. Létavértes (eredetileg: Nagyléta és Vértes), Álmosd stb. Itt a román hagyomány érvényesül.

Ez utóbbi területen sok minden még elevenebben él mint máshol. Bár itt is látjuk egyes hagyományelemek eltűnését, elhalványodását, külön színfoltot jelentenek még ma is, főleg Nagyléta, Pocsaj és Bedő, mivel e községekben még ma is él románajkú lakosság.

A ruszinok tekintetében egyetlen falu van, ahol a ruszin nyelv használatos a mindennapi érintkezésben: *Komlóska*. Itt egy lengyelországi, ún. lemkó jellegű nyelvjárást beszélnek. A komlóskaiak nagyon számontartják egymást, még akkor is, ha a faluból elszármaztak. Egy példa: a nyári szünidő valamelyik vasárnapján elsőáldozás van, nem a helybeli gyerekeknek, hanem az elszármazottak gyerekeinek, akik nyárra hozzák őket szülőfalujukba. (Ezt 1994 nyarán tapasztaltam!)

A legelevenebb érdeklődést hagyományai iránt *Mucsony* lakossága mutat, ahol ruszin önkormányzat és iskola is működik, jöllehet a mucsonyiak egy szlovák elemekkel tarkított nyelvjárást beszélnek.

A hagyomány azonban még sok, főleg egykori Abaúj és Zemplén megyei faluban él. Ilyen *Filkeháza* is. A helybeli népesség, de a környékbeli lakosság is a filkeházaiakat oroszoknak tartja, nyelvüket viszont tótnak nevezik. A helyiek mindenképpen elkülönítik magukat Kishuta, Nagyhuta és Vágáshuta szlovák lakosságától, nyelvük is lényegesen eltér azokétól. Az eddig ismert adatok alapján nem tudjuk eldönteni (1985-ben), hogy a betelepülők ruszinok, szlovákok vagy mindkét etnikumból származtak. Valószínűbb, hogy egy zömében keverék nyelvet (ruszin-szlovák-lengyel) beszélő népesség települt be Filkeházára. A történeti Magyarországon a ruszinság egy része szlovák nyelvi hatás alá került. Ezek egy csoportja Zemplénben élt, a korábbi kutatás *szlovjáknak*, egyik nyelvjárásukat pedig *szotáknak* nevezi. Zemplén középső részéről vándorolhattak szotákok Filkeházára. Egy vélemény szerint a filkeházaiak nyelve a keleti szlovák nyelvjárás legkeletibb részének déli változata.⁶

A későbbiekben még összefoglalom azokat a helyeket, ahol az elmúlt évszázadok folyamán jelentősebb ruszin népesség volt, kiemelve azokat, melyek a kutatás és hagyományörzés szempontjából még ma is számbajöhetnek.

⁵ Magyarai 1994. 153. o.

⁶ Petercsák 1985. 10. o.

Ha szláv szöveget idézek könyvből, akkor az abban alkalmazott helyesírás szerint adom közre, ha emlékezetből - mint az Elöljáróban c. részben már tettem - akkor kiejtés szerint, magyaros helyesírással.

Már az előzőekben tettem arra említést, hogy egyes közösségek, például cserkészcsapatok felhasználhatják az itt leírt hagyományokat. Ilyenek gyakorlati megvalósításához, hadd említsek néhány példát. A 305. Szent István cserkészcsapat tagjai 1990-ben a betlehemezéshez a rakacai betlehemes játékot használták fel. 1993-ban részt vettek az országos barokk művészeti vetélkedőn. Az első fordulóban egy magyarországi helység bemutatásáról kellett összeállítást készíteni. Sárospatakot választották, de ezen belül bemutatásra került *Végardó* is. (A csapatból végül két cserkész országos első helyezést ért el!) 1994 nyarán pedig a csapat Komlósán táborozott. Előzetesen összejöveteleiken megismerkedtek Komlóska történetével. A helyszínen pedig részt vettek a liturgián, és meglátogatták a tájházat.

Mit jelent az orosz szó?

Mielőtt tovább mennénk, néhány szót kellene elemeznünk, magyaráznunk, jelesen: ószláv és orosz. A munkácsi egyházmegye hivatalos liturgikus nyelvét ószláv szóval illetjük. Ez azonban nem azonos a Cirill és Metód-féle szertartási nyelvvel. A Tesszalónikiból származó, eredetében görög testvérpár az általuk megismert óbolgár nyelvből alkotta meg azt a szertartási és irodalmi nyelvet, melyre a Bibliát és a szertartásokat lefordította. Tudományos berkekben ezt ó-egyházi szláv néven ismerik. A mi általunk ismert liturgikus nyelv tudományos neve pedig: egyházi szláv. Azonban mi archaikus volta miatt ószláv néven ismerjük. Ez egy későbbi fejlődés eredménye, s a Cirill és Metód-féle nyelvet ma már nem használják.

A magyar népnyelv orosz szóval is illeti e szertartási nyelvet. Ám az orosz szónak többféle jelentése van.:

1. jelenti a népet, a nemzetet, amelyik oroszul beszél, orosznak vallja magát;
2. jelenti a beszélt, használt nyelvet, megkülönböztetés nélkül;
3. jelenti a keleti szertartást, s így a görög katolikus vallást, s szerepel az ehhez tartozó fogalmak jelzőjeként.

A mi esetünkben azonban finomítanunk kell, magyaráznunk kell a szónak mind a három jelentését a teljesebb megértés kedvéért.

1. A mi általunk vizsgált orosz nép igazi neve: *ruszin*. Az oroszország egyik ága, mely a Kárpátok területén lakik. Nem volt történelme folyamán államalkotó nemzet, de önálló nemzet saját nyelvvel, azonosságtudattal, és műveltséggel. Történelmileg századokkal ezelőtt Lengyelországhoz és a Habsburg-birodalomhoz kapcsolódott. Napjainkban több ország területén él, részben szétvándorlás és kivándorlás folytán. Vallása a XVI-XVII. századi uniós mozgalmak óta görög katolikus. Ennek kizárólagossága csak az újabb időkben változott!

A régi iratokban a ruszin szó latin megfelelője szerepel: *ruthenus*. A hivatalos nyelvben pedig használták az ebből rövidült formát: ruthén. A régi iratok, így például a tokaji görög katolikus anyakönyv XVIII. századi bejegyzéseiben is, ha másfajta oroszról esik szó, más megjelölést használtak. Tokajban a XVIII. század folyamán működött a cári Orosz Borvásárló Bizottság, melynek feladata volt tokaji borok vásárlása, kezelése és szállítása a cári udvar részére. Tagjai voltak szőlőművesek, a szállítmányt kísérő katonák. Két bejegyzés a halotti anyakönyvből: „Puer Moscovita vinicolae” (orosz szőlőműves gyereke) és „Pediseques Moscovita” (orosz gyalogos).

2. A magyar köznyelv a ruszin nyelvet is orosznek mondja, de az istentiszteleti ószlávot is. Egy 1912-ben kelt levélben olvastam: „... főesperesek és esperesek közül a túlnyomó rész ‘oroszul’ misézik.” Utal ez a levél arra, hogy amikor már a hajdúdorogi püspökség szervezése kezdődött, még a lelkészek egy része ragaszkodott az ószláv nyelvhez.⁷ Még itt az idézőjeles forma sejteti, hogy valami többről van szó. Nem kívánok itt nyelvészeti fejtegetésbe kezdeni, nem vagyok szlávista (szláv nyelvekkel foglalkozó szakember), de tudom, hogy a ruszin nyelv sok archaikus vonást megőrzött, s a századok folyamán erőteljes kapcsolatban volt az ószláv nyelvvel, hisz az sokszor és sokáig betöltötte az irodalmi nyelv szerepét.

⁷ B. Papp 1996. 142. o.

A nyelvek közötti különbségek érzékeltetésére álljon itt példaként a Miatyánk 2 bevezető sora!

a) Ószlávul egy 1968-ban kiadott ószláv-szlovák nyelvű imakönyvből:

*„Otce nas, ize jesi na nebesich,
da svjatitsja imja Tvoje ...”*

b) Ez a példánk a Chlyib Dusi (A lélek kenyere) imakönyvből való, mely Ungváron jelent meg. Ez a nyelv, mely az ószláv kárpátaljai változata, „jazicsije” néven ismert:

*„Otcse nas, izse jeszi na nebeszich,
Da szvjatitszja imja Tvoje ...”*

(Megjegyezzük, Lelki kenyér címen jelent meg e század első felében magyar görög katolikus imakönyv is!)

c) Vajdasági ruszin nyelvjárásban, az 1985-ben kiadott ruszin nyelvű Szentírásból:

*„Oce nas, htori si na njebe,
naj se sveci meno tvojo!...”*

d) Ukrán nyelven:

*„Otce nas, sco na nebi!
nechaj svjatyj'sja imja tvoje ...”*

e) Orosz nyelven:

*„Otce nas, suscij na nebesach!
da svjatitsja imja tvoje ...”*

A példaként közölt szövegeket összehasonlítva látjuk a különbségeket és a megegyezéseket!⁸

3. Jelentheti azt, hogy valaki *görög szertartású, görög katolikus*. A tokaji római katolikus anyakönyvben a XVIII. század folyamán a görög katolikusokat - ha keresztszülők, házassági tanúk voltak - a ruthenus szóval jegyezték be, vallási hovatartozásuk adataként.

Az orosz szónak vallásjelölő szerepében voltak társai: rác, oláh (mai jelentésükben: szerb, román); sőt olykor még a görög szó is betársult. Hogy vallást jelöl-e vagy ez eredeti jelentésének megfelelően népet, nemzetet, az a nyelvi, szövegösszefüggésekből állapítható meg. Pl. ilyen lehet egy felsorolás. A későbbiekben közlöm és magyarázom Szergiusz munkácsi püspök felsorolását hívei nemzetiségéről, egy 1606-ban kelt levélből!

Az ószláv szertartási nyelvet használó parókiákat a XVII. században és a XVIII. század elején Hajdúdorogon, Nagykállóban stb. rác névvel illették, de Tokajban az 1600-as évek közepén egy könyvbejegyzésben „*ikleszia Tokajszkaja ruszkaja*” szerepel. A XVIII. század második felében azonban Hajdúdorogon, Nagykállóban is a rác szót felváltja az orosz. (Ez azonban valószínűleg összefügg azzal, hogy a tiszántúli részeken ekkor nagyobb számban jelentek meg kárpátaljai betelepülők.)

Hogyan váltja fel egyik szó a másikat, arra beszédes példánk van Nagykállóból! Egy régi kereszt felirata: „Kállai rác Ecclesia Kereszti Anno 1690.” De egy ezüst szelence felirata már: „A Nemes Orosz Ecclesija tsináltatta 1788.”⁹ Elgondolkodtató, hogy mindkét felirat magyar nyelvű!

⁸ Az a/ kivételével a szövegek: Miatyánk 1990. 177., 179., 181. és 183. o.

⁹ Borovszky 347-8. o.

Hajdúdorogon, Hajdúböszörményben, Újfehértón két parókia működött a XIX. század elejéig, egy ószláv, és egy román liturgikus nyelvű, de csak egy templom volt. A liturgikus nyelvek használati rendjét szabályozták. A mai Magyarországon egyetlen olyan hely volt, ahol a két parókiának külön állt a temploma: *Nagyléta*; ahol a román parókia 1650, míg az orosz 1760 táján keletkezett. A román parókia temploma 1849-ben a másiké 1859-ben épült¹⁰ (mindkettő ma is áll és működik).

¹⁰ Schematizmus 1919. 82. o.

A ruszinok magyarországi története

A történeti Magyarország azon részein, ahol a ruszinok éltek - s e területek jó részén más államok keretében ma is élnek - a keleti egyház mindig jelen volt, már mondhatni a magyar honfoglalás előtt is. Nem kívánok részletesen foglalkozni a ruszin népi legendákkal, közhiedelmekkel, melyek szerint a ruszinok 860 táján vették fel a kereszténységet a szlávok apostolaitól, Cirilltől és Methódtól.¹¹ Ám az említett időpont érinti a magyarokat is. Ugyanis a Krímnél találkoztak a Konstantinápolyból jövő Cirillel. (Ő követségben járt, de térítő munkát is folytatott 852-ig, és Kazáriából ment bátyjával, Methóddal Pannóniába.) A magyar törzsek a Dnyeper és az Alduna közti területre húzódtak, s itt pedig 880 körül Methóddal találkoztak, aki Bizáncból jött, próbált közvetíteni Bizánc és Róma között béke ügyében. A magyarok vezére (talán Álmos) magához hívatta a nyelvéen beszélő főpapot, majd e szavakkal bocsátotta el: „Emlékezzél meg rólam mindig imáidban tisztelendő szent atya.”¹² E szavak arra engednek utalni, hogy nem volt a magyar vezér előtt ismeretlen a kereszténység. Történeiszink feltételezik, hogy voltak a honfoglaló magyarok között keleti keresztények.

Tudjuk, hogy az erdélyi Gyula Bizáncban megkeresztelkedett, s onnan missziós püspököt hozott magával. Most azonban azokról az emlékekről szeretnék szólni, melyek középkori eredetűek, s arra utalnak, hogy hazánk mai területének egyes részein a keleti egyház jelen volt.

Már a század elején készült elemzés első magyar nyelvű írásos szövegméünkünkről, a Halotti Beszéd és Könyörgésről, mely összehasonlította halotti vonatkozású ószláv szövegekkel, s arra a következtetésre jutott, erősen kapcsolódik a keleti szertartáshoz. A Halotti Beszédet tartalmazó Pray-kódexet egyesek véleménye szerint 1195 után Pannonhalmán írták, de a bencés rendtörténetben Boldvai Miskönyv néven is ismerik. E nevet onnan kapta, hogy Borsod megyében levő Boldva bencés monostoráé lett volna. Csak egy megjegyzést teszek: e kódexben szerepel először a középkori magyarországi irodalomban Mária templombavezetésének az ünnepe (nov. 21.), mely köztudottan keleti egyházi ünnep.

Vannak a kora Árpád-korból ötvösművészeti emlékeink, melyek bizánci, keleti keresztény vonatkozásúak stílusukat vagy feliratukat tekintve. Ilyen a závodi kereszt meg a besztereci kancsó. Az utóbbi a Szabolcs megyei *Beszterec* községben került elő, görög nyelvű felirattal rendelkezik. Ennek a szövege magyarul, szabadon: *Jézus Krisztus az élő vizek forrása*. A Jézus névben középen zéta áll, holott a görög helyesírás szerint szigmának kellene lennie. Olyan készíthette, aki nem ismerte a görög helyesírást, hangzás után dolgozott, tán helyi mester.

Vannak ezenfelül korai Árpád-kori templomaink, melyeken kaukázusi eredetű építészeti motívumok fedezhetők fel. (Pl. négyzetalakú alaprajz, s középen nyolcszögletű kupola.) Ilyenek a *feldebrői* és a *tarnaszentmáriai* templomok Heves megyében. Elgondolkodtató, mert e terület az Abák birtoka volt, akik pedig kazár (kabar) eredetűek, s köztudott, hogy a kazárok egy része keleti keresztény volt. De az Abáknak feljebb is volt szállásterületük (a mai Abaúj megyenév - az összevont megye részeként - is ennek emlékét őrzi). Boldva már ezen a tájon fekszik, de itt is vannak, amelyekről felmerül, hogy eredetileg keleti szertartásúak voltak.

¹¹ A ruszinok 1996. /oldalszámózás nélkül!/

¹² Tóth 1991. 202. o.

Miért kettős szentélyívű a középkori eredetű *tornaszentandrás*i templom? Erősen emlékeztet egyes balkáni-görögországi példákra. Az egyik ívben volna az előkészületi oltár, a másikban a tulajdonképpeni oltár. Ilyen templomokban az ikonosztáznak csak két ajtaja van: az északi, mely az előkészületi oltárra nyílik, és a királyi ajtó. A háromajtós ikonosztáz későbbi fejlemény! De egyes kutatók szerint a rakacaszendi román stílusú - ma református - templom a XVI. századig görög szertartású volt.¹³

Borsod, Abaúj, Szabolcs megye témánk szempontjából érdekelt terület, mivel itt találjuk elsősorban a ruszin hagyományok színterét. A bevándorló ruszinság szívesen telepedett meg ott, ahol vallásához kapcsolható hagyományt, környezetet talált. Azonban az említett megyéken kívül a középkor folyamán voltak máshol is a ruszinsághoz tartozók. érdeemes utalni helynevekre: ilyenek a Pest megyei *Kisoroszi*, illetve a Nógrád megyei *Nagyoroszi*. Kis-orosziról ezt írja az esztergomi egyházmegye 1982-es névtára (schematizmusa): „Először egy 1344-ből származó oklevél említi ‘Orosz’ néven. Első lakói azok a *rutének*, akiket IV. Béla a visegrádi vár építésére telepített ide.” - „A rutének szétszéledése után, a XVIII. században németek települnek le.” Vajon mikor volt a rutének szétszéledése? - Nagyorosziról: „*Első lakosai* Galíciából és Lodomériából beköltözött *oroszok*, akikről Oroszfalvának nevezik a települést. IV. Béla testvérétől, Kálmántól kiváltságokat élveznek.” - Meddig éltek itt? A kiváltságait 1700 után többször meg akarják szüntetni, de tiltakozik a falu és pereskedik.¹⁴ E pár adat is mutatja, hogy a ruszinok itt voltak - hazánk mai területén - a középkor folyamán.

Térjünk azonban vissza a már említett észak- és kelet-magyarországi térséghez! A ruszinok vallási élete és művelődése szempontjából a legjelentősebb tett a Munkács melletti csernek-hegyi monostor alapítása. A hagyomány szerint már 1360-tól létezett. Nagy Lajos király Koriatovics Tódor hercegnek adományozta, akivel ruszinok is jöttek a kárpátaljai területre. A velük jövő szerzetesek alapították volna a monostort. (Egyesek a XV. századra teszik az alapítást!) Igaz, Csernekhegy első, hivatalos említése 1458-ban történik, az arról szóló okmány Lukács presbiter (pap) kinevezése a monostor élére. Utóda János püspök. A munkácsi püspökség kezdetét az ő idejére (1491-98) teszik. A monostor a XV. század végén elpusztul, újra 1551-ben említik, az első kőtemplom 1661-ben épült.¹⁵

A munkácsi püspökségben a XVII. század elejére alakult ki az a helyzet, melynek következtében Szergiusz munkácsi püspök 1604. nov. 21-én kelt levelében így sorolja fel hívei nemzetiségét: „oroszok, oláh, tott és rácok”¹⁶ = ruszinok, románok, szlovákok és szerbek a mai népnevek szerint. Vajon a magyarokat és görögöket miért nem említi? Pedig történelmi adatok szerint azoknak is kellett lenniük a munkácsi egyházmegye hívei között.

A görögök létszáma nem volt olyan számottevő, s jórésük nem is volt igazi görög, hanem kettős nyelvű macedóniai román (macedoromán vagy macedovlach), akik így könnyen keveredtek a románságba. Ők otthon a macedoromán (arumun) nyelvet, tán helyesebben nyelvjárást használták, de műveltségük görögös volt, a közéletben, üzleti életben - s egyházi életükben - a görög járta.

¹³ A középkori vonatkozású adalékok saját gyűjtés, több szakember véleménye alapján. További kutatást igényelnek!

¹⁴ Esztergomi 1982. 181. és 223. o.

¹⁵ Baziliták 1993.17-8. o.

¹⁶ Pirigy 1990. I. 175. o.

A magyarok kérdése összetettebb. Láttuk, hogy az Árpád-korban Abaújtól Szabolcsig jelen volt a keleti egyház, ám jelentősége a kor végére, a XIII. századra csökkent és csak akkor éledt fel, mikor a különféle ortodox vallású népek csoportjai megjelentek. A magyar keleti szertartásúak maradéka e népcsoportokban elvegyülhetett, de létük hozzájárulhatott a magyarrá válás folyamatához az ideérkezők körében.

A rácok vagy szerbek, mai szóval zömmel a Lazarevics- és Brankovics-féle telepítések nyomán kerültek ide. Eléggé ismert, hogy a XV. század elején Zsigmond császár stratégiai okokból Lazarevics István és Brankovics György szerb fejedelmek délvidéki birtokait elvette, s helyette Debrecen-Tokaj-Munkács térségében adott át uradalmakat. Vannak falvak, melyekről feljegyezték még a XVI. század közepén is, hogy „rác” lakosságuk volt és kiváltságaikat Zsigmond császártól kapták. (Ilyen volt Dorog - ma Hajdúdorog -, Pród - ma határrész Hajdúböszörmény mellett -, Varjas - elpusztult falu Hajdúnánás közelében!)¹⁷ E rácokat továbbiak követték, Szabolcs megyének szinte egész területén fellelhetőek voltak, ám asszimilációjuk, magyarrá válásuk már a XVI. században megkezdődhetett.

A románság megjelenésének az elemzése külön, hosszú tanulmányt igényelne. Már utaltam arra, hogy egyes falvakban a ruszinokkal közösen éltek.

A tót szó a régi magyar nyelvben szlávot jelent. Jelölhetett szlovákot, jelölhetett horvátot is. Két helynévvel világítanám ezt meg. A Békés megyei Tótkomlós lakói a török idők után oda telepedett evangélikus szlovákok, a Zala megyei Tótszentmárton lakói római katolikus horvátok. Külön kérdés a szlovák görög katolikusok eredete. Ma több község lakói észak-Magyarországon, ha kérdezzük őket, hogy milyen nyelven beszélnek, azt válaszolják: tótul. Nem tudják magukat hová sorolni, mert nyelvük se nem ruszin, se nem szlovák. Ha mélyebbre „ásunk” eredetüket kutatva, azonban kiderül, hogy származásukban ruszinok többségüket tekintve. (Nem zárom ki annak lehetőségét, hogy eredendően ne lennének szlovák görög katolikusok, de ennek vizsgálata megint messze vezetne, s nem is tartozik szorosan a tárgyalt kérdéskörhöz!)

A ruszinok betelepődése a középkortól fogva folyamatos. Lássunk néhány kronológiai adatot a szabolcsi ruszinságra a XVI. századból! Levéltári források a bácsaranyosi (ma *Aranyosapáti*) parókia alapítását 1555-re teszik. *Vencsellőn* 1549-ben a Báthoryak birtokrészén 6 ruszin jobbágyot írtak össze, de a Báthoryak - akiknek Zemplénben is volt birtokuk - *Királytelekre* is telepítettek ruszinokat.¹⁸

Az 1572-73-as török adóösszeírások alapján megpróbálták annak névanyagát elemezni, pl. a már említett Dorog, Varjas és néhány más közeli falu esetében. Az elemzések alapján a következő nemzetiségi hovatartozási képet kapjuk, aszerint, hogy milyen hangzású egy-egy név.¹⁹

Helység	magyar	délszláv	orosz	román	összesen
Dorog	12	48	9	1	70
Varjas	4	50	-	5	59
Vid	50	19	3	3	75
Sima	43	19	6	3	71
Pród	9	9	-	-	18
	118	145	18	12	293

¹⁷ E kérdésről bővebben: Sasvári 1977/a.

¹⁸ Udvari 1992. 105. o.

¹⁹ Gyórfy 1942. 143. o.

Természetesen, meg kell jegyezni, önmagában ez csak fogódzó jellegű, még igen sok más körülményt is figyelembe kell venni a kutatásoknál, hogy árnyaltabb, valóságnak megfelelőbb legyen a kép!

Az 1646-ban kötött ungvári unió után, mikortól a görög katolikus egyházzal beszélhetünk, jelentősen felélénkült a népmozgás a Felső-Tisza vidékén. Lippay György esztergomi érsek, prímás 1654-ben egy közlésében megjegyzi, hogy a Szabolcs megyei ruszinok is csatlakoztak az unióhoz. Több forrás is tájékoztat arról, hogy a XVII. század második felében Mándokon ruszinok telepsznek le.²⁰ (A mándoki ruszinságnak ma is meglevő emléke, az 1670 táján készült fatemplom, mely ma a Szentendrei Szabadtéri Múzeumban látható, melyről még bővebben kívánok szólni a későbbiekben.) A Zemplén megyei *Filkeháza* ruszin jellegét pedig 1680-ban említik.²¹ *Viszlóról* már 1620-ból van „tót” nyelvű nyugta, melyet a görög szertartású pap állított ki, de a nagyobb, ruszin betelepülés Viszlóra és a szomszédos Rakacára 1697-ben történt.²²

Az 1982-es görög katolikus schematizmusban²³ viszont egyes egyházközségek vonatkozásában a következő XVII. századi alapítási éveket olvassuk:

Baskó	1600	Abod	1694
Filkeháza	1661	Rakaca	1619
Mogyoróska	1650	Tornabarakony	1648

A következő évszázad Szabolcs megyében a nagyobb arányú bevándorlás ideje: *Tiszabüd* (ma Tiszavasvári) 1720 körül, *Rakamaz* 82 adófizetőjéből 1741-ben 11 ruszin. (A községben ma nem találunk görög katolikus egyházközséget, Tímár filiálisa, leányegyháza!) De folytathatnánk a sort: *Nyírgelse* 1710, *Nyírpilis* 1712 stb.²⁴

Tettek olyan megfigyelést, de névkutatással ez még ma is tetten érhető, hogy Ugocsában és a szomszédos területeken sok a Rác nevű, míg Békés megyében: Lengyel, Orosz, Polyák. Ennek alapján egy kettős irányú, észak-déli népmozgás volt. Még egy megjegyzést szeretnék tenni: vajon a tiszántúli területekről nem menekültek e magyarok Kárpátaljára, s onnan mint ruszinok tértek volna vissza?²⁵ Erre adat híján nem tudok válaszolni, de tudok analógiát: néhány Heves megyei falu (Kisnána, Domoszló) lakói magyarként menekültek a Felvidékre és szlovákként tértek vissza!

A XVIII. században a borsodi területeken is nagy a népmozgás a ruszinok körében. Néhány hely adatai 1742-ből.

Hejőkeresztúr: 50 ruszin, a lakosság 65 %-a;

Felsőzsolca: 49 családból 43 volt szlovák és ruszin;

Sajószöged: 558 lakosból 541 szlovák és ruszin;

Sajópálfala: 38 házból 28-ban szlovákok és ruszinok;

²⁰ Paládi 1973. 333. o.

²¹ Paládi 1973. 333. o.

²² Kisfalusi 1995. 10. o.

²³ A hajdúdorogi 1982.

²⁴ Paládi 1973. 333-4. o.

²⁵ A kérdés másban is felmerült, vö. Udvari 1992. 223. o.

Sajóvámos: 200 lakóházból 85-ben ruszinok: (Sajóvámos Sajópálfala filiálisa);

Rakacaszend: 106 lakosból 30 ruszin; (ekkor még filia volt!).

Néhány olyan hely, ahol ma kevés a görög katolikus.

Emőd: 871 lakosából 541 szlovák, 174 ruszin;

Tard: 718 lakosból 98 ruszin; (az 1982-es adatok szerint a faluban csak 15 görög katolikus volt!).²⁶

Megjegyzés: sokszor a szlovákokat és a ruszint összekeverik. Ez a hivatalos népszámlálásoknál is előfordul.

Ha összegezzük, hogy egy-egy megyében hogyan alakult a XIX. század folyamán a ruszinok száma, a következő képet kapjuk a táblázatok alapján,²⁷ összevetve a görög katolikusok számával.

	Abaúj	Borsod	Szabolcs	Szatmár	Dél-Zemplén
1836-1840:					
ruszin	14772	8000	-	4364	kb. 3000
g. kat.	14772	10904	32523	94955	kb. 10000
1842:					
ruszin	15121	520 ?	3101	4364	-
g. kat.	19100	11385	34042	98355	-
1847:					
ruszin	15128	5668	3194	4494	-
g. kat.	18025	12402	36082	101819	-

A szatmári magas létszámú görög katolikuság nagy része román. De nézzük, hogy alakult tovább a ruszinok száma?

	Abaúj	Torna	Borsod	Szabolcs	Szatmár
1869:	4816	862	3335	1301	2536
1880:	547	-	455	1698	885

Egyes községek ruszin lakóinak a száma, ebben az évben:

Helység	ruszin	összlakosság
Rakaca	413	618
Kány	182	285
Gadna	261	382
Nyírlugos	471	1830
Nyírpilis	465	885
Penészlek	321	1123
Nyírvasvári	153	980
Máriapócs	78	1544
Nyírbéltek	50	1435
Nyíradony	109	2986
Nyíracsád	157	1921

²⁶ Veres 1984. 33.o.

²⁷ A táblázatok /a budapesti és az országos adatok kivételével/: Paládi 1973. 343., 348., 350. és 352. o.

Komlósán a fogalmak összekeveredése folytán (vagy más okból?) 14 ruszint és 461 szlovákot mutattak ki!

Hogyan alakultak a statisztikák 1880 után?

megyék	1880	1890	1900	1910	
Abaúj	526	249	208	126	a ruszinok száma
Borsod	472	348	16	18	"
Szabolcs	1130	596	154	194	"
Szatmár	881	1300	230	81	"

Nézzük meg, hogy a történelmi Magyarország utolsó népszámlálásán mennyi volt a ruszinok száma; 1910-ben:²⁸ 464270 fő, ebből 4541 rk., 456027 gk., 55 ref., 52 ev., 868 ort., 4 unit., 2 bap., 2699 izr. és 22 egyéb.

Ezeket az 1910-es adatokat a mai Magyarország területére vetítve 1133 főt kapunk. Egyes helységekből:

Miskolc	156 fő (munkavállaló férfiak!)
Debrecen	21 fő
Kány	33 fő
Perecse	65 fő
Nyírbéltek	36 fő
Máriapócs	25 fő

Komlóska nemzetiségi hovatartozása az adatfelvétel szerint:

1880	1890	1900	1910
szlovák	ruszin	magyar	

A budapesti görög katolikusok száma 1900-ban: 5368 fő, ebből ruszin 55 (szlovák 308; továbbá lengyel 233, szerb 270, bolgár 260).²⁹

1920-ban a ruszinok száma: 1500. Ebből: 132 rk., 1291 gk., 2 ref., 2 ev., 37 ort., 2 unit., 33 izr. és 1 egyéb.³⁰

Komlóska 715 lakosából 653 ruszin

Kány	211	"	42	"
------	-----	---	----	---

Tekintsük át azokat a helységeket, melyekben volt az elmúlt 300 év folyamán jelentősebb ruszin lakosság.³¹ Listánk minden bizonytalansággal nem teljes, de kiemeltük azokat, melyek még ma is számításba jöhetnek a kutatás szempontjából:

Abod, Zemplénagárd, Ajak, Gagypáti, Végardó, Rudabányácska, Tornabarakony, Baskó, Bekecs, Nyírbéltek, Büttös, Nyírcsászári, Dámóc, Beregdaróc, Debréte, Nyínderzs, Dubicsány, Fábiánháza, Filkeháza, Gadna, Alsógagy, Garadna, Nyírkáta (Gebe), Görömböly (ma Miskolc elővárosa), Nyírgyulaj, Homrogd, érpatak (Hugyaj), Irota, Szuhakálló, Kány, Baktakék (Kéty), Hejőkeresztúr, Komlóska, Nyírlugos, Mikóháza, Mogyoróska, Monaj, Mucsony, Nyésta, Sajópálfalva (Pálfala), Opályi, Penészlek, Pere, Perecse, Sajópetri,

²⁸ Szépfalusi 1992. 320. o.

²⁹ Sasvári 1993. 75. o.

³⁰ Szépfalusi 1992. 320. o.

³¹ Paládi és Veres idézett művei alapján.

Nyírpilis, Máriapócs, Rakaca, Sebely, Beregsurány, Abaújszántó, Tornaszentjakab, Abaújszolnok, Sajószöged, Sajóvámos, Viszló, Vitány, Boldogkőváralja, Nyírvasvári, Sátoraljaújhely, Abaújlak, Felsőzsolca.

A hazai ruszinok felett joghatóságot gyakorló munkácsi püspökség területe 13 megyét foglalt magába, amikor 1771-ben jogilag rendezték a helyzetét. Ekkor került a székhely Ungvárra. A területe az idők folyamán kisebbedett. Ebben két esetben történt jelentős változás. Az első az eperjesi egyházmegye felállítása volt 1816-18-ban. Ebben érvényesült a szlovák jelleg. A második esemény 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegye felállítása volt a magyar görög katolikusok részére. A munkácsiból 71, az eperjesiből 8 parókiát csatoltak át, 83-at más egyházmegyékből (összesen 162). Az új egyházmegyében 1623 szlovák és 968 ruszin anyanyelvű volt.³² Egyes helyek tekintetében hogyan ad számot ezekről az 1918-as schematizmus?

*Budapest*en a hívek száma 9428 fő, ennek 10 %-a ruszin, lengyel, szerb, bolgár. A Galíciából érkezett gyárimunkások részére a X. kerületi Kápolna téren van liturgia saját szertartásuk szerint (tehát ószlávul).

Komlóska 671 híve körében a szláv és a magyar nyelv használatos.

Végardón a hívek száma 640, 20 % „ruthen slav” (tehát kb. 120-130 lélek).

Nyíregyházán a hívek száma 4378, a nyelv magyar, 20 % által használt a „rutheno-slovenica” is. (majdnem 900 fő!)³³

Az elmondottak alapján tehető néhány megállapítás!³⁴

1. A Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs és Szatmár megyék területén - főként a XVIII. század kezdetétől - letelepült ruszin lakosság a XIX. század végére legnagyobb többségében magyarrá vált.

2. A szláv liturgia, amelyet sok helyen 1912-ig még használtak, önmagában nem jelentett megtartó erőt, nem akadályozta meg a nyelvváltást. Sőt, például Komlóska esetében az ellenkezőt is látjuk, a magyar liturgia és prédikáció ellenére is megmaradtak ruszinnak, s nyelvüket megőrizték.

3. A nyelvcseréhez mintegy 150-200 évre volt szükség. Ennek egyik állomása a kétnyelvűség. Ennek megvilágítására is van adatunk; a munkácsi egyházmegye 1806-os összeírása alapján Szabolcs megyében a következőket látjuk:³⁵

Esperesség	g. kat. hívek	ruszinok	kétnyelvűek
dorogi	13112	1727	-
gyulaji	9640	506	9134
kállói	6930	-	1264
	29682	2233	10398

A nyelvváltás azután a XIX. század második felében megtörtént, de kulturális hasonulás, a hagyományok továbbélése folytán máig sem fejeződött be.

³² Pirigy 1990. II. 112. o.

³³ Az adatok forrása: Schematismus 1918.

³⁴ Vö. Paládi 1973. 329., 336., 358. és 359. o.

³⁵ Udvari 1992. 120. o.

Szertartási hagyományok

A magyar görög katolikus egyház szertartási rendje a munkácsi és eperjesi egyházmegyék területén kialakultat követi. Így áttételesen ez is ruszin hagyománynak tekinthető. Ez a szertartási rend némely dologban eltér más területekétől. Ennek érzékeltetésére csak egyetlen példát hozok, az evangéliumi olvasmányt bevezető szövegeket.

a) Az 1968-ban kiadott ószláv-szlovák nyelvű imakönyvből az ószlávot közlöm:

„J.: Premudrost', prosti, uslysim svjataho Jevanhelia ot (meno) svjataho jevanhelia ctenije.

L.: Slava Tebi, Hospodi, slava Tebi.”

(Megjegyzés: J.=pap; L.=nép)

b) A magyar szertartási könyvekben:

„P.: Bölcsesség, igazhívők, hallgassuk a szent evangéliumot. Szent N. evangéliumának olvasása.

N.: Dicsőség Néked Uram.”

(A prosti ószláv szó jelentése: állva, egyenesen, ezt a magyar fordítások más szóval helyettesítik!)

c) Az 1974-ben Nagyváradon kiadott román-magyar nyelvű imakönyvből:

„Pap: Bölcsességgel, igazhívők hallgassuk a Szent Evangéliumot. Békesség mindnyájatoknak.

Kar: és a Te lelkednek.

Pap: Szent ... N. Evangéliumának olvasása.

Kar: Dicsőség Neked, Uram, dicsőség Neked.”

(Az imakönyv a Szatmárnémeti környékén élő, eredetileg ruszin, ma magyar hívek számára készült. A szövegezés a magyar görög katolikus fordítást követi. A könyv megjelenése idején a hívek hivatalosan ortodoxok voltak!)

d) A magyar ortodox szertartási könyvekből:

„Pap: Bölcsesség! Felállva hallgassuk a Szent Evangéliumot. Békesség mindnyájatoknak.

Nép: és a Te lelkednek.

Pap: Felolvasás N. Szent Evangéliumából.

Nép: Dicsőség Néked, Uram, dicsőség Néked!”

A legfeltűnőbb különbség, hogy az első kettőben nincs meg a „Békesség ...” áldásformula! Ennyit ízelítőül, de számtalan további példát tudnék felsorolni.

A XIX. század végén a magyar nyelvet semmi módon nem akarták szertartási nyelvnek elismerni, jóllehet már használata igen elterjedt. 1898-ban született átmeneti megoldásként egy olyan javaslat, hogy a liturgia (mise) 3 legfontosabb mondatát mondják ószláv nyelven.³⁶ A hajdúdorogi egyházmegyében a görög érvényesült (hisz az alapító bulla is a görögöt írja elő hivatalos liturgikus nyelvnek!), az eperjesi egyházmegye magyar területen maradt parókiáiból alakult miskolci exarhátusban azonban az ószláv nyelvet választották, mondván, hogy az

³⁶ Vö. B. Papp 1996. 97. o.

anyaegyházmegye hivatalos istentiszteleti nyelve ez. Természetesen ennek voltak azért ellenzői, de ez a gyakorlat érvényesült 1965-ig, mikortól a liturgia nyelve teljes mértékben a magyar lett.

Liturgikus dallamkincsünk nagyobb részében ruszin,³⁷ de népénekeink, a nem szertartási szövegeket tartalmazók, részletesebben karácsonyi, áldozási, máriapócsi meg Mária-énekeink jórésze ruszin eredetű. Múlt századi kárpátaljai ószláv imakönyvek ruszin szöveggel tartalmazzák azt, amit a századforduló táján megjelent magyar imakönyvek. (Ilyen például „Az ég és a föld, az ég és a föld ...” kezdetű karácsonyi ének.) A népénekek elterjedésével Petrassevics Nikefor foglalkozott,³⁸ sőt 1991-ben még ilyen feldolgozásokból magnókazettát is adott ki.

³⁷ Vö. Cselényi 1987. 186-9. o.

³⁸ Vö. Petrassevics 1990. 76-8. o.

Hagyományörzés, hagyományteremtés és -mentés az egyházi közösségekben

A hajdúdorogi egyházmegyei terület ma azonos Magyarország egész területével, kivéve azt a 30 egyházközséget, melyek Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén található, s külön egyházszervezetet alkotnak. Amikor az I. világháború után a határt meghúzták, a munkácsi egyházmegyéből Magyarországon maradt *Rudabányácska*, az eperjesből meg 20 parókia. Ezekből alakították meg 1925-ben a miskolci apostoli kormányzóságot; további elnevezései miskolci apostoli adminisztratúra, illetve exarhátus. A rudabányácskai a II. világháború után a hajdúdorogi egyházmegyéhez került, s kormányzóság parókiáinak a száma újabbak alapításával 30-ra emelkedett. Emlékeztetek arra, hogy az anyaegyházmegye az eperjesi - mint már említettem -, s a hivatalos liturgikus nyelv az ószláv. Az exarhátus területéhez tartoznak zömmel azok a falvak, melyek jelen vizsgálódásainknál számításba jöhetnek. Miskolc nem került az exarhátusba, de nem találva székhelynek alkalmas nagyobb helységet, Miskolcra esett a választás, és a város lett a névadó.³⁹ (Miskolc mielőtt a hajdúdorogi egyházmegyéhez került volna, 1912 előtt, többekkel, így *Görömbölyel* és *Komlóskával* együtt az eperjesi egyházmegyéhez tartozott.)

Az exarhátus fenntartotta az eperjesi egyházmegyében kialakult liturgikus gyakorlatot, sőt az egyházmegyét bizonyos újításokban is követte. Bevezették Krisztus királyságának az ünnepét (október utolsó vasárnapja) terjesztették a Jézus szíve, az úrnapja, a Fájdalmas Boldogasszony, és Kis Szent Teréz, az unió védőszentjének a tiszteletét. Az exarhátus támogatásával jelent meg az 1930-as évek végén Miskolcon a papi zsolozsmáskönyv és a belőle készült énekeskönyv.⁴⁰

A ruszinok között élő egyházi gyakorlatban sokkal több áldás, szentelés volt használatban mint a hajdúdorogi egyházmegyében ma van. Ez részben az áldásokat, szenteléseket tartalmazó szerkönyvek különbségéből adódik. Az általánosan használt, 1873-as kiadású ószláv trebnik, szerkönyv 1118 oldal terjedelemben 117 különféle alkalomra való szertartást tartalmaz. Ezek a születéstől a halálig felölelik az egyéni és a közösségi élet minden területét. A magyar szerkönyvet 1879-től használjuk. Azóta némileg bővítve, de így is 340 oldalon csak 48 szertartást tartalmaz.⁴¹

A magyar szerkönyvben nincs meg a gyertyaszentelés február 2-re, a pap *Komlóskán* máshonnan vett szöveget használ.⁴² Néhány, a szerkönyvben nem levő szertartás megtalálható Kisfalusi János könyvében⁴³ (forrását nem jelöli meg!). Ezek *Rakacán* élnek: a Miklós-napi ajándékok megáldása, a gyertyaszentelés, egy újabb nyugati szokás a karácsonyi előkészületre: a szálláskeresés görög szertartású átültetése, az útrakelő diákok megáldása, a Karmel-hegyi skapuláré (vállruha vagy az azt helyettesítő érem) feladása. Ezeknek nagy része nincs meg a

³⁹ A hajdúdorogi 1982. 181.o.

⁴⁰ Vö. Pirigyi 1990. II. 205-10. o.

⁴¹ Cserbák 1986. 3000-1. o.

⁴² Bartha 1980. 79. o.

⁴³ Kisfalusi 1995.

gyakorlatban a hajdúdorogi egyházmegyében. Arra van adatunk, hogy a diákok megáldása a tanév kezdete előtti vasárnap történt *Komlósán*.⁴⁴

Teljes képet azonban az exarhátus hitéletéről, népivallásosságáról, hagyományvilágáról csak egy alapos, átfogó gyűjtőmunkával érhetnénk el. Ezt segíthetné például egy múzeum és mellette egy adattár létesítése.

Vita tárgyát képezi, hogy ezek az újabb keletű szokások mennyiben illenek be a keleti szertartás eredeti hagyomány világába. Az ajánlásokból sem valósult meg minden. Például az úrnapi nem terjedt el. A szlovák görög katolikusok 1968-ban kiadott imakönyvében megvan a szentségimádás, valamikor Budapesten is gyakorolták, napjainkban már nem. A szentségimádáshoz szükséges úrmutató (melyben a szent kenyeret kiteszik), nem terjedt el. Egyetlen példát láttam erre: Hosszúpályiban - de ez már román hagyományú terület - egy oltárra állítható kereszt úgy volt kiképezve, hogy közepén, a száruk kereszteződésénél kis üveg-szelence volt a proszforának. Használatáról nincs adatom.

⁴⁴ Bartha 1981. 317. o.

Hajdúdorogi egyházmegye

Egyes községek bemutatása

Az exarhátus gazdag hagyományvilága és művészeti anyaga indokoltá teszi, hogy parókiáinak történetét részletesebben is bemutassuk. Ha az itteni közösségek életét vizsgáljuk, és összehasonlítjuk a szabolcsiakéval, akkor társadalomtörténetileg nagy különbségeket fedezhetünk fel. Az exarhátusbeli hívek zömében kiscgazdaréteget alkottak, közösségi köteleik erősebbek voltak, (eleve is kisebb közösségek voltak, s egy-egy parókiának, anyaegyháznak, számtalan leányegyháza, azaz filiálisa van!), míg a szabolcsi részeken a görög katolikusok nagy része szegényember, mezőgazdasági zsellér volt. A már előzetesen felsorolt községek között vannak szabolcsiak is, tehát a ruszinok ott is megjelentek, ám ott sokkal hamarabb bekövetkezett az asszimiláció, a magyarrá válás, és az eredeti hagyományvilág megfogyatkozása is. Így a hajdúdorogi egyházmegye nem mutat olyan egységes képet, ám van néhány parókia, melynek hagyományai sokban hasonlítanak az exarhátusbeliekéhez, így azok bemutatása kívánatos.

Ennek kapcsán szeretnék idézni egy újságcikkből (Népszabadság, 1994. nov. 8. 13. o.), mely megerősíti mondanivalómat: „A múlt században még majdnem az összes borsodi településen laktak ruszinok ... Némelyik ruszin falut a városokhoz (Miskolchoz, Sárospatakhoz, Sátoraljaújhelyhez) csatolták. Városrészé válásuk után elvesztették etnikai jellegüket, beolvadtak a magyar többségbe.”

A borsodi falvak többsége bemutatható az exarhátus közösségeinek az ismertetésével. A három, városhoz csatolt hely pedig: *Görömböly*, *Végardó*, *Rudabányácska*. Ezek ma a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoznak, s ezekhez járul még *Komlóska*. Először e négy parókiát mutatom be.

Komlóska

1404-ben említik először Komlóstelek néven. 1592-ben a Rákócziak birtokába kerül. A család a birtokaira rendszeresen telepített ruszin jobbágyokat. 1592-ben Szent Anna tiszteletére templomot szenteltek, s a templom védszentje után Szentannafalva néven is emlegetik. A mai lakosság ősei 1720 után érkeztek a faluba. A XVIII. században fatemplom van Szent Mihály tiszteletére, (de a búcsút Jézus mennybemenetelének az ünnepén tartják 7 évenként!) 1792-ben a lakosai száma 346 fő.⁴⁵

Jelenlegi temploma 1810-ben épült. (Címünnepe: Jézus mennybemenetele!) Ikonosztáza nincs. A falu lakossága (a filiák nélkül, s ezek számát a három másik parókiánál sem ismertetem!):⁴⁶

	1918	1982
	697 fő	682 fő
gör. kat.	671 "	660 "

Azóta kb. 1/3-dal csökkent. Az elmúlt években többször megfordultam Komlósán, s magam is tapasztaltam, hogy a lakosok egymás között ruszinul beszélnek.

⁴⁵ Udvari 1992. 323-5. o.

⁴⁶ Schematismus 1918. 142. és A hajdúdorogi 1982. 93. o.

Görömböly

Miskolc mellett terült el a középkorban a tapolcai (Később Görömbölytapolca, majd Miskolc-tapolca néven ismert területen) Szent Péter és Pál bencés apátság birtoka. A török idők után az apátságot nem állították vissza, a javadalmakat a munkácsi püspök kapta meg, s ő viselte az apáti címet is. (Így Papp Antal, az Ungvárról 1925-ben politikai okokból kiutasított püspök is, aki az exarhátus első kormányzója lett.)⁴⁷ Görömböly mint falu, a birtokhoz tartozott, így kerültek ide ruszin jobbágyok.

A parókia alapítási éve: 1780. A jelenlegi, Szűz Mária elhunytá tiszteletére felszentelt templom 1868-ban épült (klasszicista stílusban). A helyben lakók száma:⁴⁸

	1918	1982
	1386 fő	3600 fő
gör. kat.	1009 "	607 "

Értesülésem szerint még valamennyire ismert a ruszin-lengyel jellegű helyi nyelvjárás.

Végardó

Az alapítási év ismeretlen, a jelenlegi templom 1790-ben épült. (Anyakönyv 1779-től.) Cím-ünnepe: Mária születése. A lélekszám:⁴⁹

	1918	1982
	1029 fő	-
gör. kat.	621 "	560 "

(Ma Sárospatak része, de vannak különválasztási törekvések!) Az ikonosztáz képein ószláv felirat, de érdekes motívum a koronás, angyalos magyar címer az ikonosztáz közepén. A közösség erősen összetart, elég magas a templomlátogatási arány, köztük a fiataloké is. Amikor új lelkész került 1992 őszén a parókia élére, nem kellett a betlehemes játék bemutatásával foglalkoznia, azt az ifjúság maga megszervezte. Hagyományörzésükre jellemző az is, hogy még ma is a két világháború között kiadott Krajnyák-féle énekeskönyvet használják.

Végardónak házassági kapcsolatai voltak Komlóskával. Napjainkban a gyógyfürdője révén idegenforgalmi hely. Látogatottsága, ismertsége növekedhet.

Rudabányácska

Első említése a XII. századból. A középkorban aranybánya működött itt. A mai lakosok ősei a XVII. század végén jelentek meg. 1851-ben egy összeírásban ruszin, 1863-ban szlovák községnek tüntetik fel. Ma is beszélnek ruszin és szlovák elemeket is magába foglaló nyelvjárásukat.⁵⁰ Ezt magam is tapasztaltam még 1956-ban, ottani látogatásomon! A jelenlegi templom 1774-ben épült Szent Mihály tiszteletére, (de a búcsút a jún. 24-e előtti vasárnap tartják!) Itt, a templom szentélyében feltűnt - 1956-ban - egy régi, tömör zárt papi szék. A helyben lakó 476 főből 323 a görög katolikus.⁵¹

⁴⁷ A hajdúdorogi 1982. 181. o.

⁴⁸ Schematismus 1918. 149. és A hajdúdorogi 1982. 96. o.

⁴⁹ Schematismus 1919. 147. és A hajdúdorogi 1982. 102. o.

⁵⁰ Udvari 1992. 98. o.

⁵¹ A hajdúdorogi 1982. 101. o.

A miskolci exarhátus parókiái

Mielőtt részletesen ismertetném az exarhátus parókiáinak a történetét Petrasevits Dénes görög katolikus lelkész feldolgozása alapján,⁵² közreadnám felsorolásukat, egyben a népességszámot a) Petrasevits-féle gyűjtésben, b) az 1982-es schematizmus szerint,⁵³ anyaegyház+filiálisok=összesen bontásban. (Az exarhátus területén sok kis- és aprófalú van, egy-egy parókiához nagyszámú más település tartozik!)

parókiák	a)				b)	
<u>Abaújszántói esperesi kerület</u>						
1. Abaújszántó	510 fő	302	+	226	=	528 fő
2. Alsóregmec	288 "	236				236 "
3. Baskó	658 "	386	+	61	=	447 "
4. Boldogkőváralja	465 "	180	+	254	=	434 "
5. Filkeháza	786 "	76	+	501	=	577 "
6. Mikóháza	520 "	143	+	103	=	246 "
7. Mogyoróska	564 "	106	+	225	=	331 "
8. Pere	320 "	161	+	15	=	176 "
<u>Borsodi esperesi kerület</u>						
1. Abod	966 "	249	+	364	=	613 "
2. Irota	315 "	139	+	42	=	181 "
3. Edelény	1162 "	1000	+	185	=	1185 "
4. Mucsony	2353 "	1460				1460 "
5. Ózd	3763 "	1200	+	400	=	1600 "
6. Rakaca	552 "	279	+	22	=	301 "
7. Rakacaszend	607 "	218	+	90	=	308 "
8. Szuhakálló	2327 "	670	+	344	=	1014 "
9. Tornabarakony	346 "	55	+	209	=	264 "
10. Viszló	480 "	138	+	114	=	252 "
11. Sajószentpéter	900 "	900	+	160	=	1060 "
12. Kazincbarcika		860				860 "
<u>Csereháti esperesi kerület</u>						
1. Abaújszolnok	353 fő	149				149 fő
2. Baktakék	1020 "	203	+	295	=	498 "
3. Csobád	1157 "	142	+	801	=	943 "
4. Felsővadász	485 "	322	+	31	=	353 "
5. Gadna	646 "	210	+	256	=	466 "
6. Garadna	1516 "	153	+	1045	=	1198 "
7. Homrogd	1000 "	367	+	355	=	722 "
8. Kány	677 "	102	+	246	=	348 "
9. Selyeb	348 "	175	+	41	=	216 "
10. Szikszó	661 "	514	+	84	=	598 "
12. Encs		400				400 "

⁵² Petrasevits 1971. - Köszönetemet fejezem ki Laczkó Zsolt görög katolikus lelkésznek az adatok gyűjtéséért, és további kiegészítésekért, közlésekért.

⁵³ A hajdúdorogi 1982. 197-211. o.

Kazincbarcika és Encs 1982-ben még leányegyház volt, a lélekszámot anyaegyházközségük népességszámából vontam le!

Abaújszántói esperesi kerület

Abaújszántó

1754-60 között helyben lakó lelkész adminisztrálta, de a parókia csak 1790-től alakult meg, s boldogkőváraljai és szerencsi egyházközséghez tartozó filiákat csatoltak hozzá. A templom 1791-ben készült, az ikonosztáz 1834-ben, alkotói készítették az eperjesi székesegyházét is. A templomot tatarozták és festették e században. Címünnepe: Jézus mennybemenetele.

Alsóregmec

Mikóháza ősi filiája volt. (Régen népesebb: 1816-ban 252, 1863-ban 386 lélek, kolerajárvány pusztított!) 1949-től önálló parókia. Temploma 1930-ban épült. Címünnepe: Jézus mennybemenetele. Az ikonosztáz 1949-ben készült az Amerikában élő Bobkó András adományából.

Baskó

A község a XV. század óta áll fenn. A parókia 1600 körül létesült. Temploma 1790-ben épült kegyúri költségen. A falu eredeti neve Baska. 1747-ben fatemploma volt, de ez már Bizánczy György püspök idején (1716-33) fennállhatott. A püspök adta az antimenziont (ereklyekendőt). A szájhagyomány és a templom szerkezete alapján valószínű, hogy 3 részletben épült. E században festve, tatarozva. Tornya 1954-ig hagymakupolás volt. Címünnepe: Mária oltalma (okt. 1.).

Boldogkőváralja

A legrégebbi ószláv nyelvű anyakönyv 1728-tól. De az itt születettek halotti bejegyzései alapján legalább 50 évvel korábbi a parókia. 1747-ben fatemploma volt, a kőtemplom 1762-ben épült. 1882-ben restaurálták. Címünnepe: Szűz Mária születése (szept. 8.). A régi ikonosztáz képeit részben megtalálták, s a közelmúltban visszaállították. A templom tömegében meglepően hasonlít a mándoki fatemplomra. (Méreteiben is csak valamivel nagyobb!)

Filiálisa *Vizsoly*, itt 1901-ben épült templom. (Szűz Mária elhunyt - aug. 15.) A jelenlegi református templomról feltételezhető, hogy keleti szertartású volt. A szentély Árpád-kori, XV. és XVII. századi hozzáépítésekkel bővítve, az oldalfalakon bizáncias jellegű freskók.

Filkeháza

Régi nevén Filkóháza. A parókia és a templom már a XVII. században fennállott. 1661-es feliratú harang is bizonyítja. (Az 1982-es schematizmus szerint a templom 1808-ban épült!) Címünnepe: Szentháromság. Filiálisában, Pálházán 1974-78-ban templom épült Úrszínváltás tiszteletére.

Mikóháza

Nagyon régi parókia, már 1600 előtt fennállhatott. A régi anyakönyvek, az 1795 előttiék tűzvészben pusztultak el. A XIX. század elején népesebb volt, de kolerajárvány pusztított. A templom 1769-ben épült, leégett, 1878-ban újjáépítették. E században kétszer is tatarozták. Szépmívű ikonosztáza lehet, hogy a régi templomból való. Címünnep: Mária születése.

Mogyoróska

Két harang 1621, illetve 1635-ből. Régi kehely 1773-ból. A jelenlegi templom a negyedik. Mogyoróskáról még további helyeken is megemlékezünk a két igen jelentős ikontartóállványa kapcsán. E 250 éves műtárgyak - nézetem szerint - egykori templomában az ikonosztázt pótolták, a rajtuk levő Mária- és Krisztus-ikonokkal! A mai - Péter-Pál főapostolokról elnevezett templom - 1862-ből. (1806-62 között ideiglenes kápolnában volt a liturgia!) Ikonosztáz 1988-89-ben készült. Puskás László festőművész alkotása, neobizánci stílusban festett képekkel; egy négyzethálós keretbe illesztve a képek. A mogyoróskai parókia első megállapítható kegyura II. Rákóczi Ferenc volt.

Egyik filiálisában, *Regécen* templom épült 1955-56-ban. Később ikonosztáz is készült, Kárpáti László alkotása. A címünnep: Úrszínváltás. Egy másik filiában, Fonyban volt egy harangláb, 1826-ban, Eperjesen öntött 60 mázsás haranggal. 1806-ban a fonyiak kérték, hogy helyezték hozzájuk a parókiát.

Pere

Abaújszántó filiája volt. Első temploma 1812-ben épült, 1852-ben egy földcsuszamlás elpusztította. A jelenlegi 1862-ből, címünnep: Szentlélek eljövetele. 1955-ben lett önálló parókia.

Borsodi esperesi kerület

Abod

1700 körül létesült a parókia, az első világháborúban eltűnt harangok feliratán 1742 volt. Az 1982-es schematizmus szerint a templom 1710-ben épült. 1747-ben mint omladozót említik. Az ikonosztáz a múlt század közepéről. A címünnep: Mária születése. Egy 1828-ban épült kis kápolna is van a községben. A mai, középkori református templomról is feltételezhető, hogy keleti szertartású volt.

Edelény

Újabb parókia (1959). Az 1980-as évek elején épült új temploma a keleti szertartási hagyományok figyelembevételével. Helyben régebben kevés görög katolikus élt, az elmúlt évtizedekben költöztek be, a környező községekből származókat tekinthetjük falujuk hagyományai őrzőjének is. Az egyházközségnek szép taglétszáma, jól működő cserkészcsapata van, mely hivatott lehet a hagyományok ápolására.

Irota

Eredetileg Felsővadász leányegyháza. 1783-ban lett önálló. Az 1846-ban épült kőtemplom előtt 3 fatemploma is volt a községnek. Címünnep: Szűz Mária oltalma. Az uraság és a hívek adományaiból (utóbbiak 12 évi aratási munkadíjából) építették, többször renoválták. Mivel a hegyen van, a hétköznapi liturgiák részére egy kis kápolna is épült a községben Lengyel József adományaiból (renoválva 1965-ben), Jézus szíve tiszteletére.

Mucsony

1747-ben már parókia. (Az 1982-es schematizmus szerint temploma 1795-ben épült, más adat szerint 1817-ben!) A templom 1878. aug. 6-án leégett, újjáépítették, 1925-ben kibővítették: új szentélyt és kereszthajót építettek hozzá. A II. világháború alatt megsérült, 1948-ban újjáépítették, majd kifestették és új üveglakokat kapott.

A leégett templom pótlására 1878-ban a templomtéren a lourdesi Szűz tiszteletére kápolna épült, 1880-ban áldották meg, 1914-ben kibővítették.

Ózd

Újabb parókia, 1946-ból, azelőtt Mucsony majd Szuhakálló filiája. Temploma 1948-ban épült. 1961-től itt volt az exarhátus székhelye, ma Mucsonyban. A templom címünnep: Mária oltalma.

Rakaca

A parókia 1619-től áll fenn. A hagyomány szerint a hegyre épült templom helyén vár volt, melyet az 1500-as években romboltak le. S a helyére épült a gör. kat. fatemplom. A lőréses kerítőfal ma is áll! 1720 körül épült a régi kőtemplom, a mai 1920-ban. A régi templomból egy ósláv feliratos kőtábla befalazva a bejárat feletti boltívbe. Címünnep: Mária elhunytja.

A parókiával szemben 1866-ban épült egy kápolna Tiszóczki György és Vaskó Mária adományából a Mindenkor segítő Szűz tiszteletére. Megáldva 1868-ban. Egy időben itt minden reggel utrenyét végeztek, este pedig liturgiát. Az 1920-as években a 3 km-re lévő Világostanyán építtetett a Gulybán család egy kápolnát. 1942-ben a hívek áldozatkészségéből épült a Fájdalmas Szűz tiszteletére a Hősök tornya. A templombúcsú előestéjén itt emlékeznek meg az elhunytakról. Sajnos a nagymúltú egyházközség az utóbbi időben erősen az elnéptelenedés útján.

Rakacaszend

Tornabarakony filiális volt, lelkésze 1957-től, majd 1960-ban önálló parókia lett. A mai középkori eredetű református templomról feltehető, hogy eredetileg Szent Kozma és Damján tiszteletére felszentelt keleti szertartású templom volt. A mai templom 1877-ben épült Mária oltalma tiszteletére. A templom gondozása, felszerelésének a gyarapítása folyamatosan történt. Az ikonosztáz 1967-ből. A templom tulajdonában van egy 1720-ból való kehely, és egy antimenzion, melyet Olsavszky Mihály Emánuel püspök áldott meg az 1743-67 közötti időben.

A 13 kilométerre levő filiális, Szalonna, középkori eredetű ref. templomában bizáncias falképek, melyek Antiochiai Szent Margit legendáját ábrázolják.

Szuhakálló

Mucsony filiája volt (1814-63 között Káló néven). 1923-ban épült templom, addig a liturgiát a parókia udvarán álló, ma már használaton kívüli kápolnában végezték. 1926-ban lett önálló parókia. Templomának címünnepe: Szentháromság.

Tornabarakony

A parókia 1648-tól működik. A régi fatemplom helyett a mai kőtemplom 1870-ben épült a hívek költségén és a Vallásalap hozzájárulásával. Címünnep: Mária születése. Az 1970-es évek végén ikonosztáz készült, benne egy régi királyi kapuval. (1982-től 1995-re a falu lakossága, ezen belül a görög katolikusok száma 50 %-kal csökkent, most a falu lakóinak száma valamivel 40 felett.) A hagyományokhoz való ragaszkodást mutatja azonban, hogy 1995 nyarán elsőáldozást is tartottak, a rokonságból és a filiálisokból 4 gyerek került ki. Nagy ünnepélyességgel rendezték meg, még az egyik filiálisba (Bódvaszilás) is elvitték a gyerekeket. (Az ünnepélyes liturgiákra hivatalos volt, az akkor ott táborozó 444. Vasvári Pál cserkész-csapat is, mely a budai gör. kat. egyházzal!) Bódvasziláson újabban lelkeszi lakás kápolnával.

Viszló

1747-ben rossz fatemploma volt. Szent Demeter tiszteletére épült 1761-ben kőtemplom, a jelenlegi 1830-ban a gróf Keglevich család és a hívek adományából. Címünnep: Urunk mennybemenetele.

Sajószentpéter

Új parókia 1972-ből. Kápolna is ez évből, Úrszínváltás tiszteletére.

Kazinbarcika

Szuhakálló filiálisa volt, új templomát 1992-ben kezdték építeni, 3 év alatt felépült; most önálló parókia.

Csereháti esperesi kerület

Abaujszolnok

A parókia 1747-ben már fennállt. Régi harangjain 1739, illetve 1748-as évszámok voltak. Régi - fa - temploma 1758-ban épült, a jelenlegi 1884-96 között. Torony: 1895. értékes műkincs egy „1784 Ecclesia Szolnok” feliratú kehely, egy szárnyas oltár, két fára festett Mária és Krisztus-ikon. (Ezeket még említem!) 1830-70 között kolera tizedelte meg a lakosságot. A templom címünnepe: Keresztelő Szent János fejvétel.

Baktakék

Kics néven említik, de a község eredeti neve Kétty. 1900-tól Szárazkék. Baktával (Abaujbakta) történt egyesítése után 1948-tól Baktakék. A parókia feltehetően már 1680-ban fennállt, 1747-ben fatemploma van. A jelenlegi a régiék helyén 1816-20 között épült a hívek és a kegyúr költségén, Jézus mennybemenetele tiszteletére.

A község baktai részén egy 1872-ben készült faharangláb áll az eredeti harangokkal.

A baktakéki templom műkincsei: 1. 4 db gyertyatartó, XVIII. sz. közepe; 2. 5 db népies stílusú ikon az egykori fatemplom ikonosztázából, XVIII. sz. közepe; 3. Körmeneti kereszt festett Krisztus-testtel, a másik oldalán Úrjelenés, 1741. Galícia; 4. Tanító Krisztus ikon, XVII. sz. közepe.⁵⁴ Valamint egy 1810-ből származó keresztelőkút, és régi szentségház.

Alsógagy filiálisban templom épült 1867-70 között a Szentháromság tiszteletére, 1884-ben ikonosztázt állítottak.

Csobád

1892-ben alakult mint parókia a Hernád-völgyi szórvány gondozására. Temploma 1892-95 között épült a Szentháromság tiszteletére. 1896-ban díszes ikonosztázt kapott Szarka János ináncsi lakos adományából.

Felsővadász

Régi parókia, 1747-ben fatemploma volt, majd az ezutáni fatornyú templom 1864 előtt ledőlt, romjai a régi gör. kat. temetőben vannak. A jelenlegi 1864-ben épült a hívek költségén Mária születése tiszteletére.

Gadna

Ősi alapítású, Lucskay Mihály ruszin történetében utal arra, hogy már a XV. században fennállhatott. Fatemploma volt, majd egy fatornyú temploma, a jelenlegi, 1816-ban épült, a Szentlélek eljövetele tiszteletére, a hívek költségén.

A községben van egy 1898-ban épült fogadalmi kápolna, mely egy régi helyén épült G. Takács András és felesége Mucsi Mária költségén a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére.

Több templomos filiája van. *Abaujlakon* 1933-43 között épült, Szűz Mária születése tiszteletére. *Szanticskán* 1888-ban Csonka András alapításából Mária oltalma tiszteletére. (Itt 1982-ben még 12 hívő volt, napjainkra elnéptelenedett!) *Gagyvendégiben* Szent Teodóra tiszteletére épült egy gör. kat. kápolna, de 1903-ban egy új, közös római-görög katolikus használatú templom Szűz Mária elhunytja tiszteletére.

Gagybátorban harangláb áll hármaskereszttel, 42 cm átmérőjű harangján latin felirat, melynek magyar jelentése: „Öntve vagyok a Gagybátori Görögkatolikus Egyház részére 1794-ben”.

A felsorolt falvakban 1831-ben pusztított a kolerajárvány. Sajnos az elnéptelenedés súlyos probléma - Szanticskánál utaltunk rá - de példa erre az is, hogy 1989-ben Gadnán cserkészcsapat is alakult, azonban utánpótlás híján csak pár évig működött.

⁵⁴ Laczkó Zsolt közlése.

Garadna

1747-ben már fatemploma volt. A jelenlegi 1808-ban épült Mária oltalma tiszteletére. Sok filiája van. Iratai a II. világháború alatt eltűntek.

Homrogd

1783-ig Felsővadász filiálisa volt. Szent György tiszteletére fatemploma állott 1775-1832 között. 1829-32 között épült jelenlegi temploma Láczy József költségén, akit a templom bejáratú oldalfalában temettek el. Új szentély és sekrestye 1934-ben, kórus 1938-ban. A háborúban megsérült, 1947-ben renoválva.

Kány

1747-ben rossz fatemploma van, a kőtemplom 1785-87 között épült. Művészi ikonosztázát, fafaragásait a prágai képzőművészeti főiskola növendékei készítették vizsgamunkaként. Címünnep: Mária elhunyt. *Perecse* községben 1947-48-ban épült templom Jézus szíve tiszteletére.

Selyeb

Abaújszolnok filiálisa volt, 1928-tól önálló, a hívek megvettek egy 1758-ban épült kúriát, s ennek házikápolnája lett a parókialis kápolna. Véd-szentje Nepomuki Szent János. 1972-73-ban új templom épült - Péter és Pál tiszteletére - amerikai adományból. (Az értesülesem szerint valamilyen építési hibát fedeztek fel időközben!)

Sziksó

Lucskay Mihály - a XIX. sz. elején élt - ruszin történetíró szerint a XV. században itt főesperesi székhely volt, s 12 parókia tartozott ide. Mint Homrogd leányegyháza működött s lett önálló 1945-ben, de már 1928-tól volt helyi lelkész, ugyanezen időtől kápolna Szűz Mária születése tiszteletére.

Encs

Csobád filiálisa volt gör. kat. imaházzal. Önállóvá válása folyamatban.

Szavak az élő hagyományban

Megpróbáltam összegyűjteni azokat a sajátos szavakat, melyek a hazai görög katolikusok nyelvében ma is élnek, s jellemzőek.⁵⁵ Sőt tanulmányom végén összegzést is tettem, hogy e szavak milyen eredetűek. A táblázat szerint:

	görög	szláv	magyar	egyéb
%-ban:	30	10	54	6

Meg kell azonban jegyeznem, hogy számos szó, vallási életet jellemző szakkifejezés, mely ugyan görög eredetű, szláv közvetítéssel jött, de rövidült alakban. Példának álljon itt néhány liturgikus ének elnevezése:

görög	szláv	magyar
troparion	tropar	tropár
kontakion	kondak	kondák
prokimenon	prokimen	prokimen

De nemcsak éneknevek, hanem más szertartási eszközök tekintetében is: trikér és dikér (hármás és kettős gyertyatartó a püspöki áldáshoz); epitrákil (a mise ruha része, eredeti alakja epitrachélion) stb.

A következőkben néhány még ma is élő olyan szót vagy kifejezést szeretnék ismertetni, melyről azonnal szembetűnő, hogy alakja szláv. Nem kifejezetten szótárat kívánok közölni, hanem adatokat a szóhasználatról.

Bobájka. A keleti szlovákban bobalky. Böjti ételként fogyasztott tésztaféle. Főleg december 24-én került az asztalra, de január 5-én is előfordul. Ujjnyi vastagságúra gyúrták, megsütötték, majd feldarabolták és megfőzték. Mákkal, dióval ízesítették. Hiedelmek is kapcsolódnak a bobájkához. Álljon itt két máriapócsi! A lánynak le kell kapni egy bobájkát az apja villájáról, kiszalad vele az utcára, és az elsőnek meglátott fiú keresztnévvel azonos lesz a férjéé. A másik: a marhák karácsony éjszakáján beszélnek az istállóban a jászol előtt, ilyenkor bobájkát kell adni nekik is. Budapesten az 1950-es években emlegették, hogy az akkori paróchus, Krajnyák Gábor minden karácsonyi prédikációjába beleszötte a bobájka evésére való utalást.

Carszkoje csász. Magyarul királyi imaóra, dec. 24., jan. 5. és nagypéntek délelőttjén. Öreg papok és kántorok így emlegették.

Carszkoje dveri. Az ikonosztáz középső, ún. királyi ajtaja. Hasonlóan élt mint az előbbi. (A királyi jelző magyarázata egyesek szerint onnan van, hogy az ajtón a papokon kívül csak a király mehetett be. Véleményem szerint, figyelembe véve a királyi imaóra kifejezést, a királyi szó itt nyomatékosítást hangoztató jelző, fenséges, kiemelt értelemben!)

Cerkó. A népnyelvi jelentése: görög katolikus templom. A szláv cerkov = templom jelentésű szóból származik. A mándoki görög katolikus fatemplomot is a helybeli lakosság cerkó néven emlegette. A szó főleg Sátoraljaújhely környékén él. én magam először egy onnan származó iskolatársamtól hallottam, aki a Rózsák terére készülve mondta: „Megyünk a cerkóba!”

⁵⁵ Sasvári 1977/b

Itt szeretnék néhány szót ejteni templomainkról. A hagyományok igazi megtestesítői a fátemplomok volnának, de ezekből napjainkra csak egy maradt, erről még szólok. A XVII. századtól a XIX. század közepéig épült kőtemplomaink barokk stílusban épültek. Ez volt az uralkodó, hivatalos stílus. Készültek típustervek is, s így kialakult egy barokk, de keleti szertartáshoz alkalmazott templomtípus. Ennek van néhány jellemzője.

1. Nyugat-keleti irány. A szentély keletelt, a nyugati rész homlokzati toronnyal.
2. Egyhajós, hajdan két részre lehetett osztva: férfi- és női rész. Ennek ma már csak a nyomai fedezhetők fel, mivel több helyen megvan még a két bejárat: a déli, mely a férfirészbe nyílt, s a női részből, a torony alatt kivezető! (*Sárospatak, Végardó, Balsa*, stb.)
3. A hajó és a szentély találkozásánál kétoldalt félköríves (*Sárospatak, Végardó, Bodrogkeresztúr, Tokaj, Balsa*, stb.) vagy négyzetes alaprajzú (*Sajópetri*), olykor kereszthajóvá alakulva (*Máriapócs, Mucsony*) kórusfülke, másként klérosz, mely az énekesek elhelyezésére szolgált. S azért kettő, mert egymással szemben elhelyezkedve felváltva énekeltek. (*Végardón* láttam, hogy hétköznaponként a női előénekes a kléroszból énekelt, de ünnepen a kántor a karzatról vezeti az éneket.)
4. A templomok általában zömök testű (olykor alacsonynak ható) építmények, zömök toronytesttel. A torony- sisak alakja a hagymakupolák vonalvezetését idézi. Vannak még a tetőn kistornyok is (*Máriapócs, Fábiánháza, Nyírgyulaj*).

A templomok hajójában ma már padok vannak. *Nyíradonyban* még a templom renoválása előtt (1960-as évek) megvoltak a keleti templomokra jellemző - stallumszerű - ülő- vagy támaszkodószékek. Egy zsák búzáért bérelték azokat személyreszólóan. Sok helyen a padokban levő ülőhelyekért is fizettek. *Nyírparasznyán* a fiatal házások 50 kg rozsot adtak az ülőhelyekért. Az új asszony az esküvőt követő vasárnap az asszonyok padjainak az első sorában az első helyre ült be, a többiek eggyel odébb ültek. A görög katolikus templomok nagy részében a férfiak ülnek az első padosorokban, az asszonyok a hátsó sorokban. (Ez még a templom felosztásának régi maradványa!) Balsán az asszonyok az ülőhelyeikre párnát vagy gyékényt helyeznek, és énekeskönyveiket nem viszik haza, hanem a padok mellvédjén hagyják. *Bodrogkeresztúrtban* nincs egységes padosor, hanem külön is kiemelhető családi padok vannak sorba rakva. Láttam közöttük, a hajó végében egy zárt, stallumszerű, háromosztatú, felhajtható ülőkéjűt is.

A templomok berendezéséhez tartoznának a templom közepén, állványokon elhelyezett csókolós képek, a mi görög katolikus templomainkban, szemben más helyek szokásával, általában csak egy van belőle. Esetleg ünnepek alkalmával a képet cserélik. A templomba érkezéskor meg a szertartások alkalmával történő felsorakozásokkor szinte elvárják mindenkitől, a látogatóktól is a képcsókolást (*Komlóska, Végardó*). A templomok hajójában vannak elhelyezve a lobogók. (Lobogónak a kereszttrúddal is ellátott zászlókat nevezzük, míg csak zászlónak, ahol az anyag közvetlenül a rúdra van erősítve.) A temetési lobogókon kívül a körmenetekhez több színben vannak. Az exarchátus templomaiban általában 3 pár szokásos: 2 piros, 2 fehér, 2 zöld lobogó. Van egy zászló is általában, ez fehér, a rózsafüzéres társulaté. (Több ízben voltam cserkészekkel Végardón, templomi bevonuláshoz a társulati zászlót használtuk fel!) Egyes helyeken körmeneti lámpák is vannak.

Templomainkban megjelentek a mellékoltárok, például Végardón a lourdesi Szűz képével. A hívek maguk is ajándékoztak képeket, sőt olykor szobrokat is. Így a templomot több Mária- és Jézus-kép vagy szobor díszítette. Komlósán ezeket a karzat alatt levő kis kápolna helységben gyűjtötték egybe.

Mint érdekességet jegyzem meg, hogy *Tokajban* a jobb oldali kórusfülkében áll egy forgatható könyvállvány. (Két oldala van, míg az egyik oldalán elhelyezett könyvből a kántor énekel, a másik oldalra a következőkben használatos könyvet ki lehet készíteni. Ilyen könyvállvány maradványát láttam Tímáron a templom kórusán.) Mögötte egy stallumszerű szék. Még egy ilyen szék volt a fülkében, mellette a füstölőbe való parázs elkészítésére kivezető füstcsővel ellátott kis kályha.

A templom tartozéka a harang is. Általában több harang van egy toronyban (ha tudták pótolni a háborús veszteségeket.) A harangozás az istentiszteleti rendnek is függvénye. Bár Végardón ma már nincs szombaton délután vecsernye (akkor takarítanak az asszonyok a templomban), de a harang megszólal. Helyi szokások is alakítják a harangozást, Tokajban a nem görög katolikus halottak is szokás harangozni.

Több helyen láttunk a csokolós kép mögött három ágú faragott, festett gyertyatartót. De háromágú gyertyatartót használnak a szertartásokon is. Egyébként a hívek részéről nem szokás (mint az oroszoknál, szerbeknél, görögöknél él) a gyertyagyújtás a templomban.

Dergács. Szabolcsi tájszó, jelentése: kereplő. Igealakban is él: dergácsolni. Szláv eredetű lehet. (Szinonimája: kótkálni - adatom Buj községből származó.)

Hramota. Eredete összefügg a grammata = bejegyezni görög szóval. Gyakorlatilag a halottak névsorának felolvasása halottak szombatján. Igen elterjedt szokás.⁵⁶ (Ramota formában is használják!)

Ikonosztáz. Itt szólnék arról, hogy templomaink legfontosabb és legjellegzetesebb berendezési tárgya a görög ikonosztazion szóból szláv közvetítéssel rövidült ikonosztáz szó. Próbálták magyarítani: képállvány, képfal. De ezek nem terjedtek el széleskörűen. Népies jellegű néhány XVIII. századi ikonosztázunk: *Kenézlő, Levelek, Bodrogkeresztúr, Fábiánháza* stb. A templomainkban található ikonosztázok többsége teljesnek mondható, vagyis tartalmazza mindazokat a képeket, melyeket az egyházi előírás felsorol.

A képek elrendezése északról délre történik, a képek az ikonosztáz nyugati oldalán vannak. Előfordul, hogy néhány ikon van a szentély felőli oldalon is díszítésként. (Például Végardón két román ikon!) A képek elrendezése többsoros. Legalul 4 kép és 3 ajtó található:

1. Szent Miklós, a keleti egyház védőszentje;
2. északi ajtó, rajta Szent Mihály arkangyal;
3. az Istenszülő (Mária) a gyermek Jézussal;
4. a kétszárnyú királyi ajtó, rajta Gábor arkangyal és Mária, esetleg még a 4 evangélista;
5. Krisztus, a mindenség Ura, jobbával áldást ad, baljában nyitott evangéliumos könyv;
6. déli ajtó Szent István diakonus képével;
7. a templom védőszentje vagy címadó ünnepe. (Ha a templom Szent Miklós nevét viseli, akkor a képe itt, és a helyén Keresztelő Szent János.)

A királyi ajtó felett az utolsó vacsora, attól északra 6 Mária-ünnep, délre 6 Krisztus vagy Úr-ünnep. A következő sorban középen Krisztus főpapi ruhában, kétoldalt az apostolok. Fent a kereszt Máriával és Jánossal, oldalról a próféták.

⁵⁶ Vö. Udvari 1992. 151. o.

A XIX. századra az ikonosztáz sok helyen kikerült a templomokból. Itt-ott töredékeik megmaradtak (*Hodász, Kántorjánosi, Nyírderzs* stb.) A kikerülésnek több oka is volt. Elkorhadt az anyag. A régi templomot lebontották, az újba nem került be vagy új nem készült. Esetleg nem volt rá anyagi fedezet. Sőt egyes papok arra hivatkoztak, feltett kérdéseimre válaszolva, ha nem tudnak teljes ikonosztázt készíttetni, akkor nem is készíttetnek. Mások a korszellem jegyében arra hivatkoztak, hogy takarja az oltárt, takarja a papot. Ennek jegyében *Miskolcon* a század első éveiben olyat emeltek, mely a királyi kapu felett nyitott. Ennek mintájára *Mucsonyban* és *Viszlón* az ikonosztázt a királyi kapu felett megbontották. *Rakacán* pedig 1920 táján szinte csak jelképes ikonosztázt emeltek. Újabbban azonban készültek teljes ikonosztázok: *Tornabarakony* (a régi királyi ajtóval), *Mogyoróska*. Visszaállították a régit: *Boldogkővárálja*. A hely kicsinységéhez mérten csak alsó sor készült: *Sajószentpéter*.

Izbornik vagy *szbornik*. A gyűjteményes énekeskönyvet emlegették így idős kántorok. Egyes fejezetei a görög eredetiben önálló kötetek. A rövidült alakot említve a főbbek a következők: oktoéch = nyolchangú énektár; triód = böjti énekeskönyv; pentekosztár = húsvéti énekeskönyv; minea v. ménea = az egyes hónapok napjainak az énekeit tartalmazza. (A nép az egyes gyűjteményes énekeskönyveket szerzőikről nevezte el: Roskovics, Danilovits, Krajnyák /ebből volt kis és nagy/. Az utóbbi tartalmazta a vecsernyék, utrenyék énekeit.)

Kolliva (Kolibának is nevezik). Az eredeti görög szó jelentése: áldozat. Jelenti a halotti emlékszertartásoknál a híveknek kiosztott mézben főtt búzát, amit mazsolával, dióval, esetleg aszaltszilvával ízesítenek. A magyarországi szerbek, sőt görögök körében napjainkban is használatos. A görög katolikusság köréből az utolsó adatok Máriapócsról valók. Ott még nem rég szokásban volt. Főleg a húsvétvasárnap utáni, ún. Tamás-vasárnapon tartott halotti megemlékezéshez kapcsolódott. Újabb értesülés szerint, több helyen megint bevezették, a nyíregyházi (belvárosi) parókián is. (Említést teszek róla febr. 17-e alkalmából!)

Obidnyica. A napi szertartási rendnek a délben végzendő istentisztelete, magyarul déli istentisztelet. (A szláv szóban érződik a magyar ebéd szó!) Ma már nem szokásos - csak akkor, amikor királyi imaórákat, a carszkoje csász néven ismert szertartásokat végzik - de régen olyan észak-magyarországi kistalványokban, ahová nem minden vasárnap és ünnepnap jutott el pap, a liturgia (mise) pótlására a kántorok vagy előénekesek elvégezték. Felépítése hasonlít a liturgia elejéhez.

Plascsenyica. Sírlepel, a halott Krisztus képét ábrázoló terítő, melynek nagypénteken és nagyszombaton van főleg szerepe. A négy szélére a nagypénteki tropár szövege van felírva. Láttam még olyan plascsenyicát használatban, melynek ószláv szövege volt.

Podobna. Inkább a papok, kántorok által ismert szó, magyar jelentése: mintadallam.

Poklona. Földre való leborulás, térdeléssel. Nagyböjtből használatos, ott megemlékezem még róla.

Proszfora. A görög szó, melyből származik, eredeti jelentésében: felajánlás. A liturgiában, az áldozáshoz használt kovászos kenyeret nevezik így. Számptalan alakban él: proszkura, proszkurka (*Boldogkővárálja, Komlóska*), proszkuja, praszkula (*Baskó*), praszkura (*Máriapócs*).⁵⁷

Régen nyár végén *Homrogdon* kidobolták, hogy mikor kell a proszforabúzáat a paphoz elvinni. A proszfora sütésére szánt búzát kiskendőbe kötötték, és ünneplőbe öltözve vitték a parókiára. (Szüretkor két hordót tettek kis tornácra a miseborra szánt must céljára, az egyik hordó a piros, a másik a fehér mustnak. A hordókat a pap kezelte a továbbiakban.) A proszfora sütése

⁵⁷ Bartha 1982. 803. o.

a papné, a tisztelendő asszony feladata volt. (Más volt a helyzet a román lakosságú parókiákon, ahol a proszforát idős hajadonok vagy özvegyasszonyok, a preszkuricák sütötték, ha valaki misét akart mondatni, a proszforát tőlük kellett megvásárolni!)

Riza. A papi palást szláv neve. Ezt a szót inkább idősebb papok használták. Riza az egyik neve az ikonokon levő fémborításnak, de a használatosabb az oklad szó.

Szluzsba. Szolgálni, istentiszteletet végezni. Szintén idősebb papok, kántorok ajkáról, igeformában: szluzsbázni, azaz szolgálni.

Szluzsba bozsenie. Isteni szolgálat szószerint, a liturgiát, a misét jelenti.

Utrenye. Reggeli istentisztelet. (Esti megfelelője a vecsernye, de ez a szó egész Magyarországon szerte ismert!)

A múlt században még valószínűleg sokkal több szláv szó, kifejezés élt a görög katolikusok ajkán, hisz akkor a hivatalos liturgikus nyelv a legtöbb helyen ószláv volt. Századunkban a magyar nyelvű szertartási könyvek, imakönyvek a magyar vagy magyarított kifejezéseket terjesztették el. Napjainkban általános elterjedtségűnek már jóformán csak a hramota, az ikonosztáz, az utrenye és a plascsenyica szó mondható.

Jeles napok

Az egyes naptári vagy ünnepnapokhoz fűződő hagyományokat két részben közlöm. Először a húsvéti ünnepkörét, a változó ünnepeket, természetesen előtte a nagyböjti időszakot is ismeretve, másodjára a naptár sorrendjében, de a görög katolikus egyházi naptárnak megfelelően szeptemberrel kezdve. (Ebben a sorrendben őszövetségi hagyomány tükröződik vissza!)

Az itt közzétett hagyományok egy része napjainkban már nem él, ugyanakkor vannak újabb keletűek is azok mellett, melyeket még ma is tartanak.

Az ősi keleti egyházi előírások szerint egy vasárnapon vagy ünnepnapon négy istentiszteleti alkalom volt:

- szombaton (vagy ünnep előtti nap, előestén) vecsernye;
- vasárnap (vagy az ünnep) reggelén utrenye;
- délelőtt liturgia;
- délután vecsernye.

Ez az istentiszteleti rend a idők folyamán módosult. Íme az 1950-es években Tokaj és vidékének görög katolikus ünnepi rendje saját tapasztalatból. Szombati (előesti) vecsernyére nincs adatom! A vasárnap rendje a következő!

Tokajban: 9-kor és 10-kor liturgia, 3-kor vecsernye;

Tímár: 7-kor utrenye, 10-kor liturgia, 3-kor vecsernye; itt így élt még az ősi istentiszteleti rend!

Balsa: 7-kor utrenye, 8-kor és 10-kor liturgia, 3-kor vecsernye;

Bodrogkeresztúr: 10-kor utrenye, 11-kor liturgia, 3-kor vecsernye.

A 8-kor vagy 9-kor kezdődő liturgia, azaz mise neve kismise, a 10 óraié nagymise. A kismisén a pap csak olvassa az ő imáit, a párbeszédese részeket is. Ez a misefajta azért fejlődött ki, hogy az iskolás gyerekeknek legyen egy külön istentiszteletük, nekik szóló prédikációval. De a háziasszonyok is erre jönnek, mert míg a család többi tagja a nagymisén van, ők az ebédet elkészíthetik. A nagymise az eredeti keleti szokások szerint való, papi énekkel, füstöléssel, a szokott ünnepélyességgel. Balsán a pap az utrenyén gyóntatott a kántori részek ideje alatt. Bodrogkeresztúrban azért volt későn az utrenye, mert a papnak több faluba kellett mennie, s azok istentiszteleti rendje reggelre és estére volt elosztva.

A vasárnapi (ünnepi) istentiszteleti rend *Rakacán* tapasztalatom szerint az 1980-as években: szombat este volt vecsernye és azt követően liturgia, vasárnap az utrenye, liturgia, vecsernye pedig szokásosan. (Mint különlegesség: a szombat esti szolgálatokat nem a templomban tartották; a Fő utcán van egy kis kápolna a parókiával szemben, és abban!)

Végardón pedig a következőket tapasztaltam: szombati vecsernye nem volt, vasárnap 7-kor utrenye, 8-kor diákmise (s ezen nemcsak az iskolások!), 9-kor nagymise. Rendkívüli helyzet volt *Tornabarakonyban* 1981-ben, mivel azt akkor a rakacaszendi pap látta el. A következőt tapasztaltam: szombat este ünnepélyes liturgia, szinte az egész falu, még az ott nyaralók részvételével is; vasárnap délelőtt utrenye, csak a kántorok vezetésével, délután az asszonyok tartottak rózsafüzér-ájtatosságot. A példák számát, helyi adottságoknak megfelelően lehetne szaporítani. Parókiális templomokban az utrenye néhol ott marad napjainkban el, ahol a papnak több falut kell ellátnia, s reggel megy oda. Egyébként az utrenye alatt gyülekezik össze a

kismiséit látogató hívek tábora, ezért azon olykor nagyobb számban vannak - ha nem is a teljes szertartáson - mint a délutáni vecsernyén.

Filkeházán az 1960-as években szűnt meg az utrenye, az 1970-es években pedig a vecsernye,⁵⁸ (mivel a papnak sok falut kellett ellátnia!). Régen a legtöbb filiából átjártak az anyaegyházba. Ma inkább a pap jár ki. Pl. *Tolcsva* két filiájában ma kápolna van, az anyaegyház temploma nagy a helybeli hívek számára!

Változó ünnepek

Nagyböjt

A *vel'ki post*, a nagyböjt 7 hétig tartott. Tilos volt *Filkeházán* mindenféle mulatozás, nevetgélés, a legényeknek az italozás is. Sokan már vajhagyó vasárnap, mások az első böjtkor, hétfőn hamuval kisúrolták az edényeket, hogy egy csepp zsír se maradjon bennük. Hétfő, szerda, péntek szigorú böjt volt. Régen voltak olyanok, akik ezeken a napokon hét hétig semmit sem ettek, csak vizet ittak. A nagy többség még olajjal sem főzött ilyenkor.⁵⁹ Sokfajta böjtös étel van, a bab, a krumpli, a káposzta nagy szerepet játszott. Szószos étel volt a böjti macsánka: tisztán lisztből készítettek rántást, ezt káposztalével felöntötték, és ebbe karikára vágott főtt krumplit raktak. Böjti napokon reggelire fogyasztották.

A nagyböjt harmadik vasárnapja: keresztódoló vasárnap = *kresna poklonna nedzela*. Ilyenkor poklonát vernek a hívek liturgia után (a kitett kereszt előtt) letérdelnek a templom kövére és háromszor a földhöz érintik a homlokukat. Máshol (pl. Napkoron) a poklona a nagyböjt 5. szerdáján este végzett bűnbánati szertartást (énekeskönyveink szerint: Kréтай Szent András bűnbánati nagy kánonja) jelenti. Népiesen poklonya (eredeti jelentése: leborulás).

Rudabányácskán keresztvasárnaptól kezdve vasárnap délutánonként a leányok és legények jártak az útmenti keresztetekhez. *Rakacán* az olvasós társulati asszonyok keresték fel a kereszteteket, mint mondták, hogy az Úrjézus kínszenvedéseit pótolják. Hasonló szokás volt még *Baktakéken*, *Irotán*.⁶⁰

Virágvasárnap

Kventa nedzela a neve *Filkeházán* virágvasárnapnak. E napon van a barka (*birke*) szentelés. A harangozó szedi. A liturgia végén keresztcsókoláskor a paphoz járulva mindenki kap egy-egy szálat belőle. Hazafelé menet a fiúk lányok megszámozzák a barkaszemeket, hogy páros-e vagy páratlan; ha páratlan számú, egyet lenyelnek belőle, nehogy pár nélkül maradjanak. A szentelt barkát megőrzik, viharkor tűzbe dobják, hogy elmulassza a vihart.⁶¹ A *komlóskai* szokások hasonlóak.⁶² Eredeti előírás szerint a barkaszentelés az utrenyében van. Ahol nincs utrenye, valamint ahol a hívek misére jövet maguk is hoznak barkát, ott többszöri szentelés is előfordulhat.

⁵⁸ Petercsák 1985. 136. o.

⁵⁹ Petercsák 1985. 51-2. o.

⁶⁰ Bartha 1990. 432. o.

⁶¹ Petercsák 1985. 52-3. o.

⁶² Bartha 1982. 80. o.

Nagypéntek

Filkeházán: velki pjatek, nagypéntek Krisztus halálának a napja. Ünnepek tartják. Igen szigorúan böjtöltek. Napközben még teát sem ittak, este ettek pirítós kenyeret vagy sült krumplit. A ház körül semmiféle munkát nem végeztek. Tilos volt fát vágni, mosni.

A háziasszonyok nagypénteken sütötték a húsvéti ételeket, tésztaféléket. Ekkor szedte össze a harangozó, újabban a ministránsok a pap részére a házaktól járó tojást. A pásztor jelképesen kihajtotta a jószágot, hogy megkaphassa házanként a szakajtó nagypénteki lisztet és a nagypénteki tojást. Helyenként babot és kis kalácsot is adtak.

Velka sobota, a nagyszombat a 3 napos ünnepre készülés jegyében telt el.⁶³

A szertartásokat a kialakult rend szerint végzik általában mindenhol, ebből nagypénteken kiemelkedik a délutáni sírbatételi vecsernye, s attól kezdve lehet a szentsírt látogatni.

Sajátos hagyomány *Komlóskán*, hogy a hívek a szertartástól a feltámadásig a templomajtótól térden csúszva mentek be az oltárig és azután foglalták el helyüket. 1950-60 körül még gyakorolták e szokást számosan.⁶⁴

A pászkat általában nagycsütörtökön vagy nagyszombaton készítették el. Megvolt a szertartássossága.⁶⁵

Húsvét

A húsvéti feltámadási körmenetet és szertartást vagy éjfélkor, vagy hajnalban tartják, a szertartási előírások szerint. Népi jellege inkább a húsvéti étel-, a *pászkaszentelésnek* van. Van ahol minden liturgia után tartanak pászkaszentelést, de vidéken sok helyen csak az ún. nagymise után. A hívek kosárba helyezik a megszentelendő ételeket (tojás, túró, sonka, kalács; *Nyírvasváriban* például: töltött tyúk, sonka, kolbász és egy üveg bor is). A szentelés helye általában a templom udvara, a templomot, ahol körüljárható, körülállják a hívek, kosaraikat maguk elé helyezve. A kosárra tett terítőkön díszítő motívumok: húsvéti szövegek vagy Krisztus-kép. A pap körmenetben indul pászkat szentelni, előtte viszik a körmeneti keresztet és a zászlókat. (Rakacán még a körmeneti lámpásokat is!) *Sajópetriben* és *Nyírvasváriban* a körmenet kétszer jár körbe, egyszer a füstölővel, egyszer a szenteltvízhintővel megy a pap. A pászkafogyasztását nagyon fontosnak tartják, a templomból hazaérve sok faluban még most is ekkor tartják az első kiadósabb étkezést, húsfogyasztást a böjti idő kezdete óta. Még az is előfordul, hogy a távollevőnek, betegen fekvőnek visznek a szenteltből. *Rakacán* egyes öregek a temetőbe, a sírra is vittek a szenteltből.⁶⁶

Tiszavasváriban (régén Tiszabüd) a templomból hazatérve itt is azonnal ettek a szentelt ételekből. Mikor megválták a pászkat, egy darabot a kutyának, egy darabot a macskának, egy darabot a lónak, egyet a tehénnek, egy darabot meg a disznónak adtak. Azok az elsők, mi emberek nem vagyunk rá érdemesek - mondták magyarázatul. Ez onnan eredne, hogy egy családban kenyeret sütöttek, és az ugyanekkor süttött lángost a gyerek eldobta. Ekkor Jézus azt mondta: véres verejtékkel keresi meg az ember a kenyerét. Csak az állatoknak hagyta meg a

⁶³ Petercsák 1985. 53. o.

⁶⁴ Bartha 1990. 433. o.

⁶⁵ Vö. Magyarai 1994.

⁶⁶ Kisfalusi 1995. 194. o.

búzát. Ez a magyarázat másutt ismeretlen, melyet az állatoknak a szentelt ételből való részesítésére adtak.⁶⁷

*Tiszabü*d görög katolikussága részben ruszin eredetű,⁶⁸ 1780-ban ismerték a ruszin nyelvet. érdekessége miatt említettem meg ezt a szokást és magyarázatot. Ugyanis találtam a következőket: „A mohácsi sokác hagyomány szerint az újkenyérből először a kutyának, macskának adnak. A közismert népi legenda szerint az emberek gonoszsága miatt a búzát, mely valamikor tövéig kalászos volt, az Úr ki akarta pusztítani. Péter azonban a kalász felső végét marokra fogta és így könyörgött: Uram, Teremtőm, legalább; a kutyák, macskák ne haljanak éhen.”⁶⁹ (A hagyomány Mohácson júl. 15-höz - apostolok oszlása - kapcsolódik.) Nem tűztem ki feladatul néprajzi összehasonlításokat végezni, de a mohácsi délszláv hagyomány és a tiszabüdi hasonlósága elgondolkodtató. Hiszen a kutatók annyit vitatkoznak a rácok szabolcsi jelenlétén, hogy ez a szó nem népet, csak vallást jelent. Vajon ez a néprajzi adalék nem „rác” hatásra mutat?

A húsvét, a háromnapos egyházi ünnep neve: *velka noc Filkeházán*. A vasárnap nagy eseménye itt is a pászkaszentelés. Az asszonyok már szombaton elkészítik a szentelésre szánt ételeket. Az alábbi ételeket szenteltetik meg húsvétkor: egy nagy kerek, a tetején díszített kalács (*paska*), sonka vagy sodar (*sodra*), kolbász (*kolbasa*), szalonna, egy pohár vaj (*maslo*), tojás (*vajco*), édestúró vagy túrócska (*sirok*), tőtelék (*polnina*). Régen batyuban vitték, ma füleskosárban vagy táskában, szöttes, varrottas terítővel letakarják. Az ételeket együttesen is pászkának nevezik. Szenteléskor a terítőket leveszik, egyébként mindenki a saját kosara mögé áll.

A két világháború között még általános volt, hogy a szentelésről hazatérve a házat háromszor körüljárták, mert a pászka szent dolog, s ezáltal elűzik a bajt a háztól.

Húsvéthétfőn van a locsolkodás, a fiúk és a legények az 1950-es évekig hímet (*pisanka*) kaptak.⁷⁰

Sajátos húsvéti locsoló szokás él *Komlóskán*: a legény a leány lehajtott fejére három csepp vizet cseppent, tiszta vizet és közben mondják a húsvéti köszöntést: *Krisztosz voszkresz! - Vojsztina voszkresz!* (Feltámadt Krisztus! - Valóban feltámadt!) A köszöntés 40 napig, Áldozócsüörtörtökig általánosan használt.

A pászkaszentelés egyik elmaradhatatlan tartozéka a sárga túró: tojással felfőzve, mazsolával ízesítve. Újabban Budapesten is eléggé szokásba jött a pászkaszentelés, két éve a templomudvaron tartják a 9-es liturgia után (a többinél a templomban). A sárga túró receptjét egymástól kérik el az asszonyok.

*Pünkös*d

Ez az ünnep a templom búcsúja *Filkeházán*: *otrust*. A legények vasárnap állítják a májusfát (maji) a lányoknak. (A búcsú nap valójában pünkösdhétfő, mivel a templom a Szentháromságnak van szentelve!) Már szombaton szekérral mentek zöld gallyért, melyekkel a templomot

⁶⁷ Barna 1979. 92-3. o.

⁶⁸ Udvari 1984. 141. o.

⁶⁹ Bálint 1977. 48. o.

⁷⁰ Petercsák 1985. 54-7. o.

díszítették. Rendszerint hársfát (*lipa*) vágta, s a gallyakból a templomban az ikonosztáz két sarkába, a padok elejére, és a lobogótartókhoz raktak. Zöld gallyakat állítottak a parókiától a templomhoz vezető út két oldalára is egymástól 3-6 méter távolságra. A harangozó friss füvet kaszált, ezzel szórták be a templom kövét, a füvet lányok hordták be. Amikor a legények befejezték a templom díszítését, mentek az erdőre májusfáért. Több méter magas hársfát állított a legény annak a lánynak a kapujába, aki neki tetszett, vagy akinek udvarolt. A lányok lesték, van-e már májusfa, és egy üveg bort adtak a legénynek. (Régen másodnap állították a májusfát.)

A pünkösd (*rusadla*) a karácsony és a húsvét után a helybeliek részére a legnagyobb ünnep. A búcsúra környező falvakból is sokan jöttek. (A legutóbbi időkben a pünkösd utáni vasárnap tartották a búcsút.)⁷¹ A szokások máshol is hasonlóak. A templomot még *Budapesten* is gallyakkal díszítik.

Állandó ünnepek

Szeptember 8.

Kisboldogasszony - az Istenszülő (Mária) születése

E napon van a görög katolikusok nagybúcsúja. (Ma már általában a rákövetkező vasárnapon tartják!) Itt kívánok néhány szót ejteni *Máriapócs* szerepéről, búcsúiról. Ide nemcsak görög katolikusok járnak, így szokásanyaga sokban megegyezik más búcsújáróhelyekével. Újabban egyre többen jönnek a határokon túlról, nemcsak magyarok, hanem ruszinok, szlovákok is, mint egykor. Egyre többször hallani szláv nyelvű énekeket, és végeznek ószláv nyelvű liturgiákat is. Néhány évvel ezelőtt még *Máriapócs*on is megvolt a szokás, hogy viaszból készült fogadalmi tárgyakat lehetett vásárolni, s azt a templomnak ajándékozni. (Pl. akinek a karja fáj, az kart ábrázoló viaszdarabkát vett, s az oltárra helyezte. E viaszoffereket a búcsú végeztével összegyűjtötték, és újra öntötték, a szokás több évtizede megszűnt!)

A zarándokcsoportok a megérkezésükkor a templomot déli irányból kezdve általában háromszor kerülnek meg. A főajtón lépnek be, és ájtatosságuk végeztével a déli ajtón távoznak. Ezután a szállásra mennek. A házaknál levő csűrökben pihennek, minden falunak megvan a megszokott helye. Innen napjában többször is a főszertartásokra a templomhoz vonulnak. A főoltárt sokan térdenállva járják körül. Régen a Mária-kép az ikonosztázon függött, vaslétrákon közelítették meg a képcsókoláskor. 1945-46 óta az északi oldalhajó oltárán van a kegykép. Az oltár mögötti lépcsőn vonulnak el alatta, s egy kisméretű másolatát érintik meg, ez az: *értetés*.

A máriapócsi kegyképet könnyező képként tartják számon. Az egykori fátemplom ikonosztázának a képe 1696-ban könnyezett, ezt a képet császári rendeletre Bécsbe vitték. Rákóczi Ferenc ezt mint nemzeti sérelmet tartotta számon! Az elszállítás alkalmával másolatokat készítettek róla, ebből egy Pócsra került, s könnyezett 1715-ben és 1905-ben. A XVIII. század közepén épült a mai templom, mellette bazilita rendház létesült, mely jelentős szerepet játszott a ruszinok lelki és szellemi életében.

⁷¹ Petercsák 1985. 58-60. o.

Itt jegyzem meg, hogy a görög katolikusok a templomaik búcsúnapját ugyanolyan nagy vendéglátással ülik meg mint a római katolikusok.

Rakacán Kisboldogasszonykor szokásban volt a termények megáldása.⁷²

Szeptember 14.

Keresztfelmagasztalás

Böjtös ünnepnap. *Nyírtasson* e napon visznek a templomba gyümölcsöt.⁷³ Itt említeném azt is, hogy a görög katolikusok körében nagy hagyománya van az útszéli keresztek állításának. A talapzaton általában feltüntetik, hogy ki állította. A keresztre Krisztus festett képe kerül, mivel a keleti egyházban nem szokásos a szoborállítás.⁷⁴

November 2.

Nincs meg a görög katolikus naptárban mint halottak napja. A környezet hatása, hogy a görög katolikusok is megtartják. 1950 táján azonban Tokajban e napon (illetve előestéjén) a görög katolikus templomban semmiféle halotti szertartás vagy temetői körmenet nem volt. *Komlósán* viszont - nem ismerve a halottak húsvétja szokását - a temetőbe körmenetben mennek ki, a pap a síroknál megemlékezést mond. *Nyírvasváriban* a körmenet a temetői kereszthez vonul ki.

November 30.

András-nap

Sajátos András-esti szokás *Filkeházán* a kendervetés. A lányok csoportosan járták a házakat - elsősorban az András nevezetűekét - és az ablakba kendermagot, búzát, zabot, kukoricát dobtak. Néha fiúk is jártak. A házbeliek kiszólásaiból következtek a férjhezmenésre, nőülésre. Ilyeneket kiabáltak ki: *Vidajse!* (Menj férjhez!); *Czense!* (Nősülj meg!) Durva szövegeket is kikiabáltak!

A kendervetés másik célja a bő kendertermés és a szép hosszúságú kender biztosítása volt. Fonó közben a lányok az udvarra is kimentek, kendermagot szórtak a földre, gatyát húztak rajta végig, miközben ezt mondták:

*Andrase, Andrase konopi ci sejem,
Daj mi boze znatz s kim ji budzem bratz!*
(András, András vetem neked a kendert,
adja Isten tudtomra, kivel fogom nyőni!)

A szerelmi jóslások a II. világháború után abba maradtak, a gyerekek az 1950-es években, még szokásból, jártak magvakat dobálni az ablakokba.⁷⁵ Az ablak búzával, zabbal történő megdobálása más görög katolikus falvakban is szokásban volt.⁷⁶

⁷² Kisfalusi 1995. 98. o.

⁷³ Bartha 1990. 436. o.

⁷⁴ Vö. Bartha 1980. 24-8. o.

⁷⁵ Petercsák 1985. 17-8. o.

⁷⁶ Vö. Kisfalusi 1995. 118-9. o.

December 6.

Szent Miklós püspök

Igen nagyfokú a tisztelete. E napról Petrassevics Nikefor, görög katolikus lelkész, néprajzkutató írja: „A Miklós-nap számomra legkedvesebb, gyermekkori folklóremléke a ‘Nyikolajkajercék’ koncertje, az Abaúj megyei Gadna község görög katolikus templomában. Ezeket az állatkákat a hívek ajándékozták az egyház szolgálóinak, nyilván azért éppen Miklós-napra, mivel a jószívű myrai érsek, aki a keleti egyház patrónusa is volt, messze földön híressé vált emberszeretetről.”⁷⁷

Filkeházán tyúkot, tojást, szalonnát, vajot, túrót hordtak a templomba, és a Szent Miklós képe előtti asztalra rakták. De ezt a szokást a századfordulón honosította meg az akkori lelkész, s amíg ő a faluban volt, az első világháborúig, addig gyakorolták.⁷⁸ Homrodon is ismert volt a csirkék ajándékozása, a szószék alatt voltak elhelyezve, s ott csipogtak az egész liturgia idején. Még babot és tojást is vittek. A természetbeni adományokon a pap, a kántor és a harangozó 4:2:1 arányban osztozott. A szokás az 1950-es évek táján maradt abba.

Rakacán diót, mákot is vittek a bab és a tojás mellett, ezek az életet jelképezik. A baromfi ajándékozás pedig azért történt, hogy a baromfi állományban ne legyen dögvész. Ha valaki nem vitt, s kipusztultak a tyúkjai, magát okolta, hogy miért nem vitt, és miért nem kérte Szent Miklós pártfogását. A liturgia végén a pap megáldotta az ajándékokat. Az osztozás itt is az előbbieken említett arányban történt.

Igen ismert, kedvelt a Szent Miklós-ének. (Minden részén ismerik szinte a keleti egyháznak!):

*„Ó, aki Szent Miklóst szereti,
és aki híven szolgál neki,
Azt bármikor megsegíti,
Védelmében részesíti,
Szent Miklós, Szent Miklós.”*

Csak a szent ünnepén, vagy az azt követő napokban éneklük. Volt egy sajátos, 25 énekből szerkesztett - 13 konták és 12 ikosz, az előbbi rövidebb, az utóbbi hosszabb - Szent Miklós akasztás, melyet régebbi kiadású imakönyveink (e század első felében) még tartalmaznak. Idősebbek még végzik.⁷⁹

A szegények perselyét is Szent Miklós képe alatt helyezték el. A tokaji templomban a templom bejáratának kórus alatti részében falra festett képe, vakolt kerettel látható. (A hagyomány szerint Roskovics Ignác festőművész festette - a család tokaji származású!) Az alatta levő asztalkán van a szegények perselye, de az asztalon található Pádúai Szent Antal képe is a falnak támasztva.

Komlósán Miklós napján a gyerekek házról házra járva, köszöntőt mondtak:

⁷⁷ Petrassevics 1990. 79-80. o.

⁷⁸ Petercsák 1985. 18. o.

⁷⁹ Kisfalusi 1995. 121-5. o.

*Miklós reggelén szépen virradjatok,
Első órájában békére jussatok.
Valamennyi isteni házi lakosai vagytok,
Az Isten áldása maradjon rajtatok.
Legyen nektek bőven borotok, búzátok,
Mennyből ékesítse aranykoronátok.
Tiszta szívemből ezt kívánom az egész házi népnek.*

A szöveg valószínűleg rontott, vannak variánsai.⁸⁰

December 13.

Luca-nap

A fiatalság szórakozott a fonóban. A két háború között még szokásban volt *Filkeházán*, hogy két legény felöltözött Lucának. Gólyalábra álltak, lepedőt borítottak magukra. A honuk alatt meszelő volt, mellyel másokat megérintve mondták: *Modlijse! Modlijse!* (Imádkozz! Imádkozz!)

Mindenkit megimádkoztattak.

A Luca-nap a boszorkányok elleni védekezés ideje is. Főleg attól féltek, hogy a boszorkány megrontja a tehenet. Védekezésül az asszonyok keresztet rajzoltak mésszel az ólajtóra, befokhagymázták, szentelt vízzel meghintették, a tehenet szarvai között szintén megkenték fokhagymával. A baj elhárításához fontos volt megismerni a boszorkány személyét. Ebben segített a *luco stolok* (lucaszék). Aki karácsony éjjelén a templomba vitte, s ráült, az meglátta a boszorkányt, mert azok háttal ültek az oltárnak.⁸¹ A Luca-nap a görög katolikus naptárban szerepel, de a napnak, tiszteletét tekintve 2. helyezésű szentje; a szék készítésének szokása nyugati eredetű.

Baktakék környéki falvakban tréfás szokás, hogy Luca-napján a legények összecserélgetik a porták kapujait, leemelik a sarokvasról, és így reggelre nagy kalamajkát csinálnak, egyik faluvégről viszik a másik végére. Utána mindenki indul a saját kapuja keresésére.⁸²

December 24-25.

Karácsony

A legidősebbek *Filkeházán* még emlékeznek arra, hogy a falu görög katolikus többségű lakossága miatt a karácsonyt az ónaptár szerint, január 6-án tartották. A római katolikusok is az ónaptár szerint ünnepeltek a faluban. A hazai görög katolikus egyházban a naptárreform 1916-ban volt. érdekes filkeházi magyarázat:

„A karácsonyt csak az első háborútól csináljuk a rómaikkal egyszerre. Addig az orosz naptár szerint, vízkeresztkor tartottuk. Úgy mondták, hogy a háborúban ellenségek voltunk, és azért reformálták meg, hogy ne tartsuk úgy mint ők. Azelőtt mindig oroszul végezték az istentiszteletet.”

A karácsony három napos ünnep: *persi, druhi, treci dzen* (első, második, harmadik nap).⁸³

⁸⁰ Batha 1980. 46. o.

⁸¹ Petercsák 1985. 19-20. o.

⁸² Laczkó Zsolt közlése

A karácsonyi böjt (vilia)

Az ünnep a viliaival, előestével vagy szentestével veszi kezdetét. Sok hiedelem fűződik a naphoz, melyek a régi termékenységi rítusokkal vannak összefüggésbe. A jellegzetes karácsonyesti tésztábol, a bobajkából adnak a tyúkoknak, hogy jól tojjanak és hamar legyen kotlós. A kakasnak borsot, fokhagymát is raknak a bobajkába, hogy hamisabb, erősebb legyen.

A vilia napja *Filkeházán* is a karácsonyi készülődéssel telik el. A háziasszony sötétedéskor kiment a kamrába, és minden terményből rakott félmarékkal a kötényébe. Az asztal közepére vagy sarkába öntötte. A termények közé egy pénzdarabot is tettek. A termény le volt takarva fehér szöttes abrosszal. Az abrosz tetejére, az asztal egyik sarkára került a nagy kerek kalács: *novi rocni kolac* = újévi kalács. Ugyanis, újévig az asztalon maradt, s akkor kezdték meg, hogy egész új esztendőben legyen kalács.

A karácsony esti vacsorát addig nem kezdték meg, amíg a gazda ünneplőben öltözötten szalmát nem hozott be: *Jeziskova slamka* (Jézuska szalmája). Egyes családoknál más eszközök is szerepet kaptak.

Hamovnik (kerékkötő lánc), ezzel körbevették az asztal lábát, lakattal össze is kapcsolták, hogy a család jó kapcsolatban és szeretetben éljen tovább. *Spluha zelezo* (ekevas) is került olykor a láncre. Ennek a magyarázatát már nem ismerik. *Plachitka* (ponyva), ebben hozták be a szalmát, s ezzel belépve vincsováltak, köszöntőt mondtak.

*Vincujem van, vincujem nato Boze narodzene.
Hojnejsi, ne pokornejsi, ne taki smutni rocki docecac ale veselsi
Zebi vasa plevenka tak bula medzi stoskami
jag jasni mjesacok medzi hvizdockami.
to van zicim a vincujem.*

(Köszöntöm, köszöntöm Jézus születését.

Boldogabb, békésebb éveket kívánok, nem ilyen szomorút, örvendetesebbet.

A csűrötök úgy legyen körülvéve búzakazlakkal,
mint az égen a hold a csillagok között.

Ezt kívánom mindnyájatoknak!)

A gyerekek szerettek a szalmán hancúrozni, mondták is nekik: *Prinesli Jeziskovu slamku!* (Behoztuk a Jézuska szalmáját!) A szalmát karácsony második napján vitték ki a kertbe elégetni. A *porvisla* (kötélke), amit belőle sodortak, a gyümölcsfák tövére kötözve került, hogy meg ne egyék a fát a bogarak, és jobban teremjen.

A vilia napja eredetileg szigorú böjt, böjtöset ettek. A *cesna* (fokhagyma) és a *med* (méz) is szerepet kapott, mivel a vacsora előtt ezekből fogyasztottak. Az első étel a *kozari* (gomba-leves), majd következett a mákos bobajka. A *kolac* (kalács) már a vacsora után az asztalra került. A szenteste megfőzésre került a *polnena kapusta* (káposztaleves), de csak az éjféλι szertartásról visszatérve fogyasztották.

Az istállóban az állatok is kaptak bobajkát. Magyarázatul azt mondták: Jézus istállóban született, a barmok melegítették, ezért megérdemlik, hogy kapjanak belőle. Mások szerint egy tehén egyszer megszólalt, hogy ők nem részesültek a karácsonyból, s azóta adnak nekik.

A *kracunske drevko* (karácsonyfa) állítása e századi. A régebbi neve: *jezulanko*.⁸⁴

⁸³ Petercsák 1985. 22. o.

⁸⁴ Petercsák 1985. 24-8. o.

Kántálás

Napjainkig élő, vallásos eredetű szokás a karácsonyesti kántálás. *Filkeházán* a gyerekek (fiúk, lányok) csoportokba verődve házról házra jártak. A nagyobb legények szintén csoportosan kántáltak, de ők már csak egymáshoz s lányos házakhoz mentek. A férfiak is összeálltak néhányan, de szintén egymásnál, meg a rokonoknál énekeltek. A kántálást a vacsora után a gyerekek kezdték, az idősebbek később indultak. A karácsonyi énekek eléneklése az udvaron, az ablak alatt történt. Először bekiabáltak:

Slebodno boha hvalic? - A válasz: Slebodno.
(Szabad-e Istent dicsérni? - Szabad.)

Egy már csak idősek által ismert kántáló ének:

*Pasli ouci pascire,
pasli ouci pascire
pri Betlehem majire,
pri Betlehem majire.*

*Anhjel se jim ukazal,
Anhjel se jim ukazal,
do Betlehem jim kazal
do Betlehem jim kazal*

*Voni se ho ulekli,
Voni se ho ulekli,
az na kolenka klekli,
az na kolenka klekli.*

*Stance hore apoce,
Stance hore apoce,
Pana Krista najdzece
Pana Krista najdzece.*

*Najdzece hov jaslicku,
Najdzece hov jaslicku,
uvinutiv plevnicku.
uvinutiv plevnicku.*

(A pásztorok legeltették a bárányokat,
A pásztorok legeltették a bárányokat,
Betlehem legelőin,
Betlehem legelőin.

Az angyal megjelent nekik,
Az angyal megjelent nekik,
hogy Betlehembe menjenek,
hogy Betlehembe menjenek.

Ők tőle megijedtek,
Ők tőle megijedtek,
és térdre estek,
és térdre estek.

Keljetek fel és gyertek,
Keljetek fel és gyertek,
Krisztus urunkat megtaláljátok,
Krisztus urunkat megtaláljátok.

Megtaláljátok a jászolban,
Megtaláljátok a jászolban,
a zsupos csűrben,
a zsupos csűrben.)

A kántálás után kiszóltak a házból: *Potce nuki!* (Gyertek bel!) Belépve a szobába így köszöntek:

Slava Jesusu Hrisztu! - Slava i naviki!
(Dicsőség Jézus Krisztusnak! - Dicsőség mindörökké!)

A háziak megköszönték a kántálást és megajándékozták őket.⁸⁵

Itt említek egy karácsonyi köszöntőt *Komlóskáról*.⁸⁶

*Adjon Isten több karácsonyi estéket,
Nem oly szomorút, de örvedetesebbet,
Bort búzáat eleget, holtuk után lelki üdvösséget,
Azt kívánom az egész házi népnek.*

Betlehemezés

Máig is élő szokás. A ma ismert betlehemes játékot *Filkeházán* az első világháború előtti évektől játsszák. Valószínűleg *Mikóházáról* ered.⁸⁷ A játéknak öt szereplője van: *anhel* (angyal), *persi pastir* (első pásztor) vagy Fedor, *druhi pastir* (második pásztor) vagy Sztach, *treci pastir* (harmadik pásztor) vagy Kuba, Stari (öreg). A betlehemesek összefoglaló neve: *jaslickare*. A tanulást, gyakorlást már egy hónappal karácsony előtt kezdik. A játékot rendszerint olyan tanítja be, aki már maga is játszotta. Vacsora után indulnak, éjfél végéig végig járják a falut, az éjféle istentiszteletre is elmennek. Az egyes családoknál a játékot a szobában mutatják be. A szoba neve: *predna hiza* (első ház). A betlehemi játékot magyarul adják elő!⁸⁸

Betlehemes játék a filkeházi alapján

Majd minden falunak megvan a saját betlehemes játéka. Más a *rakacai*, más a *viszlói*,⁸⁹ más a *tornaszentjakabi*. Ez utóbbit használta fel betlehemezésre 1992 karácsonyán a budapesti Rózsák teri egyházközség fiataljaiból, köztük az 1103. sz. Romzsa Tódor cserkészcsapat tagjaiból alakult csoport. Felújítva a szokást, több családnál megfordultak. (A cserkészcsapat a mártírhalált halt munkácsi püspök, Romzsa Tódor - †1947 - nevét vette fel 1991-ben. Ez is tekinthető áttételesen a hagyomány továbbélésének!) 1993-ban is készültek betlehemes játékot bemutatni, de a körülmények alakulása folytán ez elmaradt. (A csapat felfüggesztette a működését a felmerült nehézségek miatt! Újjászervezésére e könyv megírása idején történtek kezdeményezések.)

⁸⁵ Petercsák 1985. 29-34. o.

⁸⁶ Bartha 1980. 47. o.

⁸⁷ Vö. Petercsák 1985. 144. o. (A 78. jegyzetben!)

⁸⁸ Petercsák 1985. 34-5. o.

⁸⁹ Kisfalusi 1995. 144-8. o.

Az 1993-as betlehemezéshez a *filkeházi* betlehemest⁹⁰ dolgoztam át: lerövidítve, stiláris kiigazítással. A népi tréfalkozások kimaradtak belőle (ezzel a szereplők száma eggyel csökkent). A cél az volt, hogy hangjátékszerűen is bemutatható legyen, és előtérbe került az áhítatkeltésre törekvés. (A betlehemesnek, illetve egyes szövegeinek egyébként is vannak variánsai!)⁹¹ Átdolgozás máshol is történt, s gyakori volt.⁹²

Az angyal és a 3 pásztor az ablak v. ajtó előtt áll az udvaron.

1. pásztor (kintről bekiabálva):

Szabad a betlehemnek bemenni?

A háziak (bentről kiszólnak):

Szabad!

Az angyal (bemegy a szobába, a betlehemet leteszi az asztalra, megáll):

Betlehemből jöttünk, hogy bemutassuk a kisdéd Jézus születését. éljen, éljen Urunk, glória!

Pásztorok (kint énekelnek):

Dicsőség, mennyben az Istennek,
Dicsőség, mennyben az Istennek.

Angyal:

Pásztorok, glória!

Pásztorok (kintről):

Angyal szólott, örömet hirdetett,
hogy a megígért Messiás érkezett.
Hol találjuk fel e sötét éjjel?
Betlehembe elmegyünk teljes örömmel.

1. pásztor (bejön, meghajlik a betlehem előtt, egyet üt a botjával a földre):

Imhol menjünk Betlehembe, dicsérjük Jézust!

Angyal:

Mert érdemli.

1. pásztor (körbejár és lépésenként üt egyet a botjával):

Mikor és Betlehem hegyén jártam,
ott egy nagy bakot láttam.
Attól én úgy megijedtem,
hogy pajtásom is elvesztettem.
De újra megleltem.
Gyere be, Sztach!

⁹⁰ Petercsák 1985. 36-41. o.

⁹¹ Vö. Petercsák 1985. 145. o. (A jegyzetekben!)

⁹² Kisfalusi 1995. 138. o.

2. pásztor (bejön, meghajol a betlehem előtt, és ő is üt egyet a botjával):

Imhol menjünk Betlehembe, dicsérjük Jézust!

Angyal:

Mert érdemli.

2. pásztor:

Nem úgy, Fedor pajtás! én még nagyobb félelemben voltam, mikor a farkas a legkisebb báránykámat el akarta vinni. én őrá egyet dobantottam. Ő rám a fogát vicsorította. Nem úgy Fedor pajtás, a bűnnek elfelejtésére mondjunk el egy pásztorvigasztaló éneket!

Az angyal és a két pásztor:

Ha valaki vígan él, vígan él,
a juhász is csak úgy él, csak úgy él,
Vígan tölti napjait, midőn őrzi juhait,
Az erdőben, a mezőben,
hegylakóknak seregében.
Nem fogunk rettegni, senkitől se félni,
Nem fogunk rettegni, senkitől se félni.

1. pásztor:

Hát Kubát hol hagytad?
Hívd be!

2. pásztor:

Gyere be, Kuba!

3. pásztor (bejön, és a két másik pásztorhoz hasonlóan cselekszik):

Imhol menjünk Betlehembe, dicsérjük Jézust!

Angyal:

Mert érdemli.

3. pásztor:

Jaj, Istenem-Uram, hol vettem itt magam!
Kecskék közt, bakok közt az erdőt jártam.
én attól a baktól úgy megijedtem,
hogy pásztorsípomat is elvesztettem.
A bűnnek elfelejtésére mondjunk el egy pásztorvigasztaló éneket!

Mind (éneklik):

Mennyből az angyal, lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok,
hogy Betlehembe sietve menve lássátok, lássátok.
Istennek Fia, aki született jászolyban, jászolyban,
Ő leszen néktek, Üdvözítőtok valóban, valóban.

Angyal:

Pásztorok, glória!

Mind (énekelnek):

Pásztorok, keljünk fel,
hamar induljunk el,
Betlehem városába,
rongyos istállócskába.
Siessünk, ne késünk,
hogy még ezen éjjel
oda érhessünk,
mi Urunknak tiszteletet
tehessünk.

Angyal:

Pásztorok keljetek, Betlehembe menjetek!

A pásztorok (odafordulnak a betlehem felé és mondják):

Uccu, pajtás, táncoljunk, táncoljunk,
muzsikával dobogjunk, dobogjunk,
mert eljött, mert eljött
a mi Királyunk!

(Mindnyájan megindulnak kifelé):

Isten áldja meg e háznak gazdáját,
töltse meg Isten pincéjét és kamráját,
mert már mi indulunk,
utunkra fordulunk,
innen tovább már,
innen tovább már.

Más karácsonyi szokások

A görög katolikus egyház előírásai szerint karácsony éjféلكor kenyéráldás (lítia) van éjféli zsolozsma (*nagy povecserie*) keretében, melyet reggeli istentisztelet (utrenye) követ. A nép ajkán ez a szertartás éjféli mise néven is él, jóllehet nem mise! De ez az elnevezés bekerült görög katolikus könyvekbe is. Igaz, újabban misét, azaz liturgiát is végeznek egyes helyeken. Lássunk néhány, karácsony éjfélhez kapcsolódó szokást! (Saját gyűjtésből!)

A betlehemesek *Nyírparasznyán* éjféلكor a betlehemet bevitték a templomba, annak a közepén elhelyezték, jelmezesen körül állták, s így vettek részt az éjféli szertartáson. *Nyírvasváriban* 7-8 betlehemes csoport is járta a falut, (12-15 évesek) éjféلكor mind bementek a templomba, egyenkint elmondták köszöntőjüket, és az oltár köré álltak.

Komlóskán karácsony éjszakáján karácsonyfát visznek a templomba. Régen a fonóban díszítették fel a lányok, az utcán legények vitték, fehérbe voltak öltözve. Ma a fát a templomban díszítik. Egyes falvakban, Szabolcsban a 15-16 éves lányok először az éjféli istentiszteleten álltak be korosztályuk szokásos helyére. (Ez nyilván összefügg a közelgő farsanggal, illetve az akkor szokásos párválasztással.)

Az éjféli zsolozsmának bevezető éneke Izaiás próféta jövendöléséből: Velünk az Isten, értsétek meg nemzetek, térjete meg, mert velünk az Isten. Ezt a zsolozsmától függetlenül is éneklük, karácsonyi énekként. A rakacai templom e század közepén történt kifestésekor a kezdő szavak felkerültek ószlávul a falra, s a belépőt szinte köszöntik: *Sznámi Boh* - Velünk az Isten!

A betlehemezés és a kántálás mellett még más karácsonyi játékok is vannak. Idetartozik a csillaggal járás is. A római katolikus hagyományban ez vízkereszthez, január 6-ához kapcsolódik, de mivel a háromkirályokról, a napkeleti bölcsekről szóló evangéliumi szakaszt a görög egyház december 25-én olvastatja fel, a görög katolikusok körében karácsonyra tevődött át. Csillaggal járnak, a betlehemezés mellett *Bujban, Nyíradonyban* is a nyírségi tájon. *Hajdúdorogon* a karácsonyi játékok életkorhoz kötöttek: a 6-8 évesek csillaggal járnak, a 10-15 évesek a betlehemmel, a 16-20 évesek az ún. kecskejátékot adják elő. Ez a sajátos játék ma is él Hajdúdorogon. A játék főszereplője a bundával borított, fából faragott kecskemaszkot viselő fiú, kísérői bundába öltözött szakállas-bajuszos pásztorok. Egyes néprajzkutatók délszláv eredetűnek tartják, de felmerült az is, hogy a ruszin hagyományok körébe tartozik. Ám újabban az a felfogás, hogy sokkal szélesebb elterjedtségű.⁹³

A betlehemes játékoknak vannak görög egyházi motívumaik. Némelyiknek a kezdő szavai az a karácsonyi köszöntés, mely már csak néhány észak-magyarországi faluban él: Krisztus születik! - Dicsőítsétek! (*Krisztosz rogyitszja! - Szlavitye!*) A betlehem általában templomot utánoz, olykor a helybelit, tiszántúli tájon a kéttornyú máriapócsit. A betlehemesek öltözékében szerepel az orácion, egy széles vállszalag az egyházi ruhákból, melyet eredetileg a segédkezők, az ún. szerepapak viseltek. Jellemzőes még a hegyes süveg. Egy komlóskai látogatáson tapasztaltam, hogy a templomalakú betlehemet és a süvegeket az egyházi szerek tárolására szolgáló szekrény tetején őrizték.

Az elsoroltakból is látható, milyen gazdag a karácsony hagyományvilága. Már utaltam a ruszin eredetű karácsonyi énekekre, s ezek közül említettem „Az ég és a föld” kezdetűt. A karácsonyi szokások ismertetésének befejezéséeként ezt adnám közre, mintegy ízelítőül is a karácsonyi énekek közül.

*Nebo i zemlja, nebo i zemlja,
Ninyi i torzsesztvujut,
Anheli i ljugyi, anheli i ljugyi
Veszelo praznujut.
Krisztosz rogyivszja, Boh voplotivszja,
Anheli szpivajut, carije vitajut,
Poklon otgyajut, pasztiri igrajut,
Csudo csudo povigajut!
(Az ég és a föld, az ég és a föld,
Mostan örvendeznek,
Angyal és ember, angyal és ember
vígan ünnepelnek.
Krisztus született, Isten ember lett,
Angyalok dicsérik, királyok tisztelik,
Pásztorok imádva, térdhajtva éneklük,
A nagy csodát hirdetik!)*

(A ruszin szöveget egy kárpátaljai származású, Budapesten élő idős asszonytól kaptam meg, köszönetemet fejezem ki ezúton!)

⁹³ Vö. B. Papp 1996. 13. o.

Január 1.

Újév

éjfélkor harangoznak, *Filkeházán* ekkor felkerekednek a férfiak és a házakhoz bekopogtatva boldog új évet kívánnak: *Sceslivi novi rok!* Újév reggelén a gazdák versenyeztek egymással, ki itatja meg legelőször a marháit, mert azok az állatok lesznek a legfrissebbek. A gyerekek csoportokba verődve indulnak újévet köszönteni.⁹⁴

*Sceslivi novi rok vincujem,
a na pdlasu kolbasi cujem.*

*a ked nam de nace,
ta nas pohnivace.*

*Sicki harcki potrepeme,
cona pecu mace!*

(Szerencsés boldog újévet kívánok,
a padláson kolbászt érzek.

Ha nekem abból nem adnak,
akkor megharagítanak.

Összetöröm az összes csuprot,
ami a kemencén van!)

Egy tréfás köszöntő, amit a felnőttek mondanak:

*Mal ja hordov vina,
mila ho vipila.*

*Moja draha mila,
na novi rok si me zarmucila!*

(Volt nekem egy hordó borom,
a kedvesem megitta.

én kedvesem
az újévre úgy megsomorítottál!)

Január 6.

Vízkereszt

A templomban tartott vízszentelésről *Filkeházán* minden család visz haza egy üveggel, hogy legyen otthon is szentelt víz. Az 1940-es évekig az alsókútnál, a patak mellett szenteltek.⁹⁵ Idejöttek le a liturgia után. Egy nagy dézsában vizet húztak a templom részére, a családok pedig merítettek az üvegbe a patakából, a patak vizét is szenteltnek tekintették. A szentelt víz: *svecena voda*. Bajűző, betegséget elhárító szerepet tulajdonítottak neki, és a következő vízkeresztig sokféleképpen használták. Az 1960-as évekig a templomból hazatérve a háziasszony vagy a gazda legelőször a házat szentelte meg. Egy kis edénybe öntöttek a vízből, és kezükkel kereszt alakban meghintették a ház helyiségeit, még az istállót is, miközben az alábbi szöveget mondták:

Otca i sina svjataho duha, amin!

(Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, amen!)

⁹⁴ Petercsák 1985. 43-4. o.

⁹⁵ Petercsák 1985. 47-8. o.

Otca, sina, svjatomu duha, amin.
Cista dusa ostan znami,
hrisna dusa idz na dzveri!
(Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében, amen.)
Tiszta lélek maradj velünk,
gonosz lélek távozz az ajtón!)

Megjegyzem, hogy a bevezető mondat szövege torzult, helyesen: *Vo imja Otca, i Sina, i Svjataho Duchu. Amin.*

Volt, aki szalmából készített kis csutakot, és azzal hintette meg a házat. Az 1960-as évek elejétől elmaradt ez a szokás, mert a pap minden házhoz elment házat szentelni.

Ebéd után a család minden tagja ivott a szentelt vízből, mert az elűzi a betegséget. A kisgyerekeknek megmosták vele az arcát. A maradék vizet zárható üvegben, hideg helyen a kamrában őrizték. A marhákat lehajtották a patakra, ahol a vízszentelés volt, itatni, hogy egészségesek legyenek. *Abodról* hasonló adat van, hogy a jószágot annál a kútnál itatták meg, ahol a vízszentelés történt. Zempléni szokás, hogy a vízszentelést követő héten nem szabad mosni, mert a néphit szerint ugyanis ilyenkor minden víz szentelt. A vízszentelést több helyen lövöldözéssel kísérték.⁹⁶ Általában a fontosabb mozzanatokot, a pap egyes háromszor mondott szavait kísérend. *Rakacán* is szokás volt. A lövöldözésnek gonoszűző jellege van. Amikor nem lehetett fegyvert tartani, akkor konzerves dobozokból karbiddal lőttek.⁹⁷

A házszentelés szokása általános a görög katolikusok körében, még *Budapesten* is. Ez egyben alkalom arra, hogy a papot és kíséretét megkínálják, az egyház részére adományt adjanak.

Rakacán, Viszlón és Komlóskán vízkeresztkor is volt kántálás vesszőzéssel egybekötve. A római katolikus népi hagyományban ez az aprószentek napjához (december 28.) kapcsolódott. A gyerekek házról házra járva az ünnep előestéjén egyházi (karácsonyi) énekkel köszöntöttek be, majd köszöntőt mondtak, a Miklós-napihoz hasonlót. Még a falujárás előtt egy nyaláb vesszőt összegyűjtöttek, amiből a gazda a köszöntő után kivesz egy szálat, s megveregeti vele a gyerek lábát. Erre azok ugrándoztak a következőt mondva: *Viskoc bicku na telicku!* (Ugorjon a bikácska az üszöcskére!) Ezután a gazda megajándékozza a gyerekeket. A házhoz több csoport is ellátogat, a gazda a vesszőket összegyűjti, az állatait megveregeti vele, s az istállóban őrzi.⁹⁸ *Rakacán* és *Viszlón* a szokás ma már nem él.⁹⁹ (Ez összefügg a falvak elnéptelenedésével!)

A farsang

A vízkeresztől a nagyböjt kezdetéig tartó időszak a bálók, lakodalmak ideje. Filkeházán is a lányok nagy érdeklődéssel várták, hogy rövid vagy hosszú lesz-e a *fasengi* = farsang. Azt tartották, ha rövid a farsang, a csúnya lányok is férjhez mennek, mert a fiúk nem érnek rá válogatni. A férjhez menés előtt álló lányok farsang elején énekelték:

⁹⁶ Bartha 1990. 431. o.

⁹⁷ Kisfalusi 1995. 157. o.

⁹⁸ Bartha 1982. 48. o.

⁹⁹ Kisfalusi 1995. 156. o.

*Ej Boze moj i Jezis, Marija,
ci se prijme suha rozmarija?
Dal bi Pan Boh zebi se prijala,
zebi ja se na fasengi vidala!*
(Jaj Istenem és Jézus, Mária,
befogan-e a száraz rozmaring?
Adná az Úristen, hogy befoganna,
hogy férjhez mennék a farsangba!)

Ha nem ment férjhez a lány, farsang végén énekelte bánatában:

*Posol mili, posli fasengi.
Ej Boze moj i Jezis, Marija,
a ja ostala jag suha rozmarija.*
(Elment a kedvesem, elment a farsang.
én Istenem és Jézus, Mária,
én megmaradtam mint a száraz rozmaringszál.)

A nagyböjt kezdete előtt egy héttel van húshagyó vasárnap = *mesova nedzela*, másként nagyfarsang. Ekkor ettek utoljára húst. Ezzel kapcsolatos a következő mondóka:

*Idze mesova nedzela,
plokaj zubi od mesa!*
(Jön a húshagyó vasárnap,
öblítsük a fogunkat a hústól!)

A farsang utolsó vasárnapja vajhagyó vasárnap = *maslova nedzela*, vagy kisfarsang, amikor a vaját (tejes ételeket!) is elhagyták az étrendből. Itt a mondóka:

*Idze maslova nedzela,
richtuj oleju na posta!*
(Jön a vajhagyó vasárnap,
készítsd az olajat a böjtre!)

E vasárnap volt a búcsúztató multság, a farsangfarkon = *ostani fasengi*.¹⁰⁰

Komlóskán vajhagyó vasárnap éjfélig tartó bál van, a neve *pusztyena*, a hasonló hangzású, megengedni jelentésű ruszin szóból eredhet. Ez a farsangi időszak záró multsága.

Február 2.

Találkozás ünnepe, azaz Jézus találkozása Simeonnal. Római katolikus hatásra nevezik Gyertyaszentelő Boldogasszonynak. A görög egyházban eredetileg nincs gyertyaszentelés ezen a napon, római katolikus hatásra, újabb keletű. A szentelt gyertya neve *Filkeházán: svecena svicka*.¹⁰¹ A szentelt gyertya használata és hozzáfűződő hiedelmek hasonlóak más vidékek hagyományához, pl. égetik viharkor, haldokló mellett stb.

¹⁰⁰ Petercsák 1985. 50-1. o.

¹⁰¹ Petercsák 1985. 48. o.

Február 17.

Tiró Szent Tivadar napja

Eredetileg ehhez a naphoz fűződik a kolliva (kolliba) nevű édesség készítése, szentelése és fogyasztása. (Már szoltam róla a szó magyarázatánál!) Amolyan böjt előtti vagy böjti édesség, az ízesített mézben főtt búza, mellyel az egyház mintegy kedveskedik híveinek. Tiró Szent Tivadarnak a nagyböjti rendben is van emléknappja: nagyböjt első szombatja. A kollivaáldás hivatalosan péntek este, az előremegszentelt áldozatú liturgia végén történne. Újabban több helyen, az egyik nyíregyházi parókián is bevezették.¹⁰² Az áldás szövege a következő, melyet azért idézek, mert nem ismert, s érdekes szemléletmódot tükröz, egyetemeset és ember-szeretőt.

Pap: Könyörögjünk az Úrhoz!

Nép: Uram irgalmazz!

Pap: Urunk, ki igéiddel a mindenséget létrehozta, és a földnek parancsoltad, hogy mindenféle termést hozzon a mi élvezetünkre és táplálásunkra, ki a föld terményeivel táplálkozó három ifjút és Dánielt Babilonban a jól élőknel erősebbé tette, Te jóságos Királyunk, áldd meg ezeket a terményeket és a többi gyümölcsöt, szenteld meg azokat, akik belőlük élveznek, mert ezeket szolgálják a Te dicsőségedre, Szent Tivadar nagyvértanú tiszteletére és az igazhitben elhunytak emlékezetére ajánlották fel. Azoknak pedig, akik ezt előkészítették és a megemlékezést teszik, teljesítsd minden üdvösséges kérésüket, a add meg nekik örök javaid élvezetét. Legszentebb Nagyasszonyunknak, az Istenszülő és mindenkorszűz Máriának, Szent Tivadar nagyvértanúnak, kinek ma emlékét tiszteljük és minden szenteidnek közbenjárására. Mert Te vagy az, Krisztus Istenünk, aki a mindenséget megáldod és megszenteled, és Téged dicsőítünk, kezdet nélkül való Atyáddal, legszentebb, jóságos és elevenítő Lelkeddel együtt, most és mindenkor, és örökkön örökké.

Nép: Amen.

Április 23.

Szent György-nap

E naphoz fűződik a görög katolikus egyházban a búzaszentelés (*svecena psenica*). *Filkeházán* körmenetben a nép kivonult a legközelebbi búzaföldre. Úgy tartják, az egész határ megszentelődik és megmenekül a jégveréstől. A szentelés után mindenki szakít egy-egy szálát a zöld vetésből, imakönyvben őrzik. Régen az állatoknak is adtak egy-egy szál szentelt búzát.

Előző este a lányok - rendszerint egy lányos háznál - zöld búzából koszorúkat fonnak. A lobo-gókra tették, egyre hármat is: egy a tetejére, kettő oldalra. Ezt is megszentelték. A hagyomány szerint ezek vértanúi koszorúk, Szent György emlékére.¹⁰³

A búzaszentelés másutt is a határba vezetett körmenet keretében zajlott le. Amikor már nem volt lehetőség kivonulni, akkor a templomba helyeződött át. Tokajban láttam 1958-ban, hogy a körmenetet a templom körül megtartották, majd a templom déli oldalánál elhelyezett asztalkán lévő búzát - a harmadik kerülés alkalmával - szentelték meg. A búzaszentelést Budapesten is megtartják, pl. 1996-ban Szent Györgykor a hideg időjárás miatt még nem volt megfelelő nagyságú búzaszál, ezért a búzaszentelést május egyik vasárnapján tartották meg! A

¹⁰² Laczkó Zsolt közlése.

¹⁰³ Petercsák 1985. 58. o.

búzaszentelés nem kötődik okvetlenül Szent György napjához, bármely tavaszi vasárnapon is lehet, a románok pünkösdkor tartják.¹⁰⁴

Június 24.

Keresztelő Szent János születése

E naphoz kapcsolódik a fűszentelés szokása. *Filkeházán* az asszonyok kora reggel szedik a füvet, mindenből egy kicsit. Azt tartják, hogy minden fű hasznos, és e napon minden fűnek van valami csodás ereje. Leggyakrabban tisztessfüvet, zabot, búzakalászt, salátát, farkasalma levelet, szegfűt, de még fokhagymát is szárastul csokorba kötve visznek a templomba a délelőtti liturgiára. A csokrokat az oltár előtt egy asztalra rakják, vagy az ikonosztázhoz támasztják, s a pap a liturgia végén megszenteli. A megszentelt füveket együttesen is tisztessfünek (*zelé*) mondják. A csokrot az ereszt alatt megszáritják, majd papírba csavarva több évig megőrzik.

Legáltalánosabban a tehen ellésekor használták a boszorkányok rontása elleni védekezésül. Tisztessfüvel megfüstölték, belőle főzött teával megittatták a tehenet. A szemrül esett vagy megnézett (*spadlo mu z oci, z oci mu prislo*) gyerek gyógyítására is alkalmazták: a főztével lemosták, a fűből a párnája alá raktak.¹⁰⁵

A fűszentelés szertartását a magyar nyelvű görög katolikus szerkönyv nem tartalmazza. Annak szövege a már máshol említett papi zsolozsmáskönyvben található. Hivatalos szertartás!¹⁰⁶ A szokás él az exarhátusbeli falvakban, de él *Komlóskán* is, számtalan hiedelemmel.¹⁰⁷

A magyar népi vallásosság gazdag olyan hagyományban, mely az ember és a természet harmonikus kapcsolatát segíti. Sok áldás és szentelés elmaradásával a görög katolikusság szegényedett. Ezért is tartom fontosnak, hogy a kozmikus szemlélet bemutatására idézzem a gyógyfűszentelés bevezető imáját,¹⁰⁸ mert bemutatja azt a lelkületet, mellyel az ember békésen élhet a teremtéssel, a természet javaival.

Pap: Könyörögjünk az Úrhoz!

Nép: Uram irgalmazz!

Pap: Mindenható és örökkévaló Isten! Ki az eget, földet, tengert és az egész látható és láthatatlan világot igéddel semmiből teremtetted. Megparancsoltad, hogy az emberek és a föld állatainak használatára füvek és fák sarjadjanak és gyümölcsöt teremjenek. Te, aki kimondhatatlan kegyesség folytán úgy rendelkezted, hogy a növények ne csak az állatok táplálására szolgáljanak, hanem a beteg test gyógyítására is. Elménkkel és szavainkkal Téged kérünk, kegyeskedjél eme különböző fajtájú füveket, virágokat és gyógynövényeket jószággal megáldani, és rájuk isteni erőddel új áldások kegyelmeit árasztani, hogy a betegségek és veszedelmek ellenében, embernek és állatnak hathatós gyógyszerként szolgáljanak. Mert Te vagy a mi Istenünk, és Neked dicsőítést zengünk, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindörökké.

Nép: Amen.

¹⁰⁴ Vö. Melles 1984. 112. o.

¹⁰⁵ Petercsák 1985. 61. o.

¹⁰⁶ Melles 1984. 117. o.

¹⁰⁷ Vö. Bartha 1980. 82. és 1990. 434-5. o.

¹⁰⁸ Kisfalusi 1995. 203. o.

Július 1.

Szent Kozma és Damján ünnepe

E szentek, az ingyenorvosok mert a hagyomány szerint a hozzájuk forduló betegeket ingyen gyógyították. Nagyon nehéz volt életrajzi adataikat kihámozni,¹⁰⁹ ugyanis kiderült, három Kozma és Damján nevű testvérpárt is tisztelnek ezen a néven (különböző emléknappal):

a) október 17.: Arábiai Kozma és Damján;

b) november 1.: Ázsiai Kozma és Damján; de ezen a napon megemlékeznek az arábiai testvérekről is;

c) július 1.: Római Kozma és Damján.)

Az arábiai és római testvérpárt vértanúként is tisztelik. Nem feladat itt eldönteni, hogy három valóban élő testvérpárról van-e szó, vagy egy legendának háromféle változatáról. Igen nagy a tiszteletük a keleti egyházban, a magyarországi szerbek körében is, de van adat a görögök köréből. A mai Magyarországon a görög katolikusok körében egyetlen egy helyről van emlékünkhöz egykor élt tiszteletükről: *Mogyoróskáról*. Képüket megörökítették külön-külön egy-egy ikontartó lábazon, melyek a XVIII. századból valók.

A mogyoróskai parókia keletkezési ideje bizonytalan. Egy régi harang feliratán 1621-es évszám szerepel. (Ha ezt vesszük alapul, akkor az alapítást még az ungvári unió előtti időbe kell helyezni!) Első temploma egy régi anyakönyvi bejegyzés szerint Kozma és Damján tiszteletére volt szentelve. A második templom fatemplom volt, mint az első. építési ideje ennek is bizonytalan. 1774-ben és az azt követő években nagyobb arányú adományozások vannak bejegyezve Péter és Pál napjára a templomi számadásokban. Ebből arra következtethetünk, hogy a második templom védszentjei már a főapostolok. A mai - egyben negyedik, de már kőből épült - templom búcsúnapja is Péter-Pál, azaz június 29.

Mi lehetett a védszentek megváltozásának az oka? Adatok híján csak feltételezésekre vagyunk utalva. Lehet, hogy a július 1. megülése átcsúszott június 29-re. Kozma és Damján tisztelete azonban tovább élhetett, mert ábrázolásuk a második templomban is megvolt, mely 1806-ban égett le, s akkor ezeket kimentették.

Felvetődik a kérdés, hogy Kozma és Damján tiszteletének mogyoróskai emlékei milyen nagyobb összefüggésbe állíthatók bele? Ezért számbavettük a mai Szlovákia területén levő görög katolikus templomokat, melyek a szent testvérpár nevét viselik. A századforduló éveiből a következő képet kaptuk: Sáros megyében 16 templom, Szepes megyében 1 templom, Zemplén 11 templom. (A zempléniékből 4 XVIII. századi, s a szepesi is!) Ugyanakkor Kárpátalján, az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékben nem találtunk Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomot.

Nem tudunk népi jellegű tiszteletformáról sem Mogyoróskáról, sem máshonnan. A XIX. század és e század elején keletkezett magyar nyelvű énekeskönyveink nem tartalmazzák az ingyenorvosok, így Kozma és Damján tiszteletére énekelhető szövegeket, ezek az 1930-as évek közepén a Miskolcon megjelent papi zsolozsmáskönyvben jelentek meg először. Azóta a mostani énekeskönyvben is megtalálhatók. (Ezeket főleg vecsernyén éneklük!)

¹⁰⁹ Sasvári 1979.

(Kozma és Damján mellett vannak más ingyenorvosok is, július hónapban 26-án Hermolaosz, 27-én Pantaleimon. Tiszteletük nem terjedt el - a szertartásokban való napi megemlékezésen kívül - egyedül a pocsaji románok körében van némi halvány visszfénye egy Pantaleimon-napi szokásnak: a románoknál él egy elnevezés, az „utazó Pantaleimon”, eredetét nem ismerjük, de ennek jegyében a pocsajiak a szomszédos Bedőre látogattak.)

Július 20.

Szent Illés próféta

*Máriapócs*on hagyományosan a miskolci exarhátság zárándoklata van. Ezenfelül ekkor van a papi családok búcsúja. Ekkor találkozhatnak egymással a papok. Ezen a búcsún jelennek meg a papok eladósorba került leányai is, de ugyanakkor ott vannak a végzett vagy végzős papnövendékek. S ilyenkor ismeretségek is köttetnek.

A század elején a kegyképet virágéptménnyel díszítették, a neve Illés szekere. A díszítményt szétszedve a virágot hazavitték.¹¹⁰

Viszlói hagyomány volt, hogy Illés napján nem hordtak trágyát a földekre, mert egyszer villám csapott Illés napon egy gazda trágyás szekerebe. Fogadalmat tett a falu népe tehát, s ezt 1945-ig meg is tartották.¹¹¹

Augusztus 6.

Urunk színeváltozása

Hagyományosan e napon tartja a görög katolikus egyház a szőlő és gyümölcszsúrtelést.¹¹² Az ünnepi liturgia végén történik, s a megszenteltet a résztvevőknek szétosztják. Nagy ünnep Tokajhegyalja görög katolikus egyházközségeiben. *Sátoraljaiújhelyen* a század elején még körmenetben vonultak a szőlőhegyre, *Bodrogkeresztúrtan* kis ládáknál neveltek szőlőtőkét, melyet megáldásra a templomba vittek.¹¹³ A szőlőzsúrtelést *Budapesten* is megtartják!

Augusztus 15.

Nagyboldogasszony - Mária mennybevittele

*Máriapócs*on e napon (vagy a következő vasárnap) nagybúcsú van. Újabb fejlemény, hogy *Rakacát* is sokan felkeresik, ott ez a templom búcsúnapja, ám a helyi kultusz kiteljesedése abban keresendő, hogy az utóbbi évtizedekben - mikor Szlovákiában a görög katolikuság nem élvezett szabadságot - a szlovákiai rokonok és ismerősök közül sokan átjöttek Rakacára.

Rakacán van sírleple az Istenszülőnek is (ez főleg a görögök körében szokásos, nálunk nem!) Az előesti virrasztáson a gyertyás körmenetben ezt négy pap viszi, amint az apostolok vitték a hagyomány szerint Mária koporsóját.¹¹⁴ Ugyanekkor a Hősök tornyánál van az előestén a

¹¹⁰ Bartha 1990. 435. o.

¹¹¹ Kisfalusi 1995. 210. o.

¹¹² Vö. Melles 1984. 112. o.

¹¹³ Bartha 1990. 436. o.

¹¹⁴ Kisfalusi 1995. 214. o.

gyászszerartás az elhunyt családtagokért, a háborúban meghaltakért.¹¹⁵ Egyes helyeken Nagyboldogasszony ünnepén is végeztek gyógyfűmegáldást.¹¹⁶ Ide vonatkozó adat, de módosult formában: Nagyboldogasszonykor a rakacai búcsún és, még sok más helyen rózsaszirmot szentelnek. A búcsúról mint emléket, ezt viszik haza a betegnek annak jeléül, hogy imádkoztak érte a rózsaszentelésnél.

Augusztus 29.

Keresztelő Szent János fejevétele

Ennek emlékére egyes nyírségi falvakban nem esznek tálból,¹¹⁷ mivel Keresztelő Szent János fejét is tálra helyezték. „Ez a szokás máshol is így volt, az én görög katolikus nagyszüleim *Baktakéken* ezt ugyanúgy be is tartották! Mindig emlegették.”¹¹⁸

Több helyen gyümölcsbőjtöt tartottak. Kukoricás ünnepnek is nevezték, mert sok helyen gyenge kukoricát ettek. Régen *Abaujszolnokon* a búcsúi ebéd: bobajka, kukorica, gyümölcs, ma már a következő vasárnap ünneplik.¹¹⁹

Sorsfordulók

Keresztelő, házasság

Röviden szeretném érinteni az emberi élet három nagy sorsfordulóját is (születés-keresztelés, házasság; halál.) Ezek körében sok olyan hagyományem van, mely szerte az országban megtalálható. A kereszteléssel kapcsolatosan néhány szláv kifejezést említenék *Filkeházáról*. A keresztszülőket a közeli rokonok, vagy a szülőkkel egykorú barátok, leánykori pajtások közül hívták a szülés után. Rendszerint nem egy házaspárt választottak. Az egyik helyről a komát (*kmoter*), a másik helyről a kománét (*kmotra*) hívták. A gyerekek a keresztszülőket keresztmamának (*kresna*) és keresztapának szólították. (Ez utóbbi: *kresni*.) Vasárnap délután kereszteltek.¹²⁰

A házassággal kapcsolatosan néhány elnevezés: háztűznéző (*kuti patric*), kézfogó (*pitanki*). Ez utóbbit a lakodalom előtt kb. hónappal rendezték. A leány legközelebbi rokonai közül két férfit hívtak leánykiadónak (*vidavac*), jelvényük egy szöttes vagy hímzett hosszúkendő (*rucnik*), amit vállon átvette oldalt megkötöttek. A vőlegény két rokon férfival, leánykérővel (*pitac*) érkezett. A jegyeseket háromszor hirdették a templomban. Az első hirdetés után hívta meg a vőlegény (*mlodi*) és a menyasszony (*mloda*) a lakodalmi tisztviselőket. A legtekintélyesebb tisztség, a két násznagy (*starosta*). Vőfélynek (*druzba*) testvért vagy közeli rokont hívtak. Volt nagyvőfély (*velki druzba*) és kisvőfély (*mali druzba*). Három-négy asszonyt hívtak szakácsnének (kuharka).

¹¹⁵ Laczkó Zsolt közlése.

¹¹⁶ Vö. Melles 1984. 117. o. - A rakacai rózsaszentelésre: Kisfalusi 1995. 216. o.

¹¹⁷ Bartha 1990. 436. o.

¹¹⁸ Laczkó Zsolt közlése.

¹¹⁹ Kisfalusi 1995. 217. o.

¹²⁰ Petercsák 1985. 85. o.

A lakodalom (*svadzba*) hosszas előkészületeket igényelt, ősszel vagy farsangkor tartották. A lakodalomban szerepük van a különböző kalácsoknak: menyasszonykalács (*mlodej kolac*), násznagykalács (*starostovi kolac*), nyoszolyókalács (*svasko kolac*). Ezek édestésztából készült hatalmas méretű (100x20 cm) fonott kalácsok voltak, a tetejükön díszítéssel. A legdíszesebb a menyasszonykalács volt. A kalácsokat erre a célra készített szögletes tepsiben sütötték.

A lakodalmas menet élén a század elején még a zászlótartó (*zastavnik*) haladt a zászlóval (*zastava*) és az esküvőről a menyasszonyi házhoz mentek edélni, majd az ebéd végeztével vonultak át a vőlegényes házhoz vacsorázni. Ilyenkor énekelték menetközben:

*Idzeme, idzeme,
dze mi tam cta neme.
Do Kurtosana dvor
pod zeleni javor.
(Megyünk mi, megyünk mi,
hol fogunk megállapodni.
Kurtosék udvarán
a zöld jávorfa alatt.)*

Amikor a vőlegényes házhoz közeledtek:

*Idzeme z doli,
zakrinajce stoli.
Stoli javorovo,
obruski kvetovo.
(Jövünk mi délről,
takargassátok be az asztalokat.
Az asztalok jávorfából,
az abroszok meg virágosak.)*

A kontyolást (cepinki) rendszerint 11-12 óra körül tartják.

A lakodalom részletes ismertetésétől eltekintettünk. A filkeházi - melyből a fentieket is vettem - részletesen megtalálható Petercsák Tivadar könyvében.¹²¹ De részletes leírás található Kisfalusi János könyvében is.¹²² Ha a kettőt összevetjük, találunk hasonlóságot, még azonos rigmusokat is.

A halállal kapcsolatosan a kegyeletről a következőkben adok összefoglalást!

Kegyeleti szokások

E kérdéskör ismertetését három részre osztottam a bemutatás céljából - hiedelmekről nem teszek említést:

1. a kegyelet helyei, 2. a kegyeleti szertartások, 3. a kegyeleti emléknapok.

¹²¹ Petercsák 1985. 88-127. o.

¹²² Kisfalusi 1995. 43-58. o.

1. A kegyelet helyei

A görög katolikusok is kezdetben a templomok köré temetkeztek. Az 1646-os ungvári unió előkészítője, Taraszovics Bazil püspök 1650-ben hunyt el *Nagykállóban*. A hagyomány szerint a nagykállói templom kertjében temették el.¹²³ *Mándokon* a fatemplom, Szentendrére történő átszállítása előtt, közvetlen közelében csontokat találtak. Több görög katolikus templom kertjében láttam régi síremléket (*Rudabányácska, Sátoraljaiújhely*). *Alsógagyban* (Baktakék templomos filiája) ma is ott van a görög katolikus temető a templomkertben.¹²⁴ A *hejőkeresztúri* templom kertjében is voltak sírok, de ezeket felszámolták, csak néhány papi sír maradt. A közeli *Sajópetriben* azonban még ma is temetkeznek a templomkertben: de csak az kerül ide, akinek a hozzátartozói egy miseruhát adnak a templomnak. Sok templom található temető közvetlen közelében (*Rakaca, Bodrogkeresztúr, Komlóska, Homrogd*). A temetőket nem kerítették be mindenütt (*Tornabarakony*).

Vannak görög katolikus temetőkben temető-, illetve kriptakápolnák (*Makó, Nyírparasznya*). A nyíregyházi északi (Morgó) temetőben az 1916. február 22-én, csodatevő hírében elhunyt Pászthory Árkád bazilita szerzetes sírja fölé emeltek kápolnát. Erre számtalan helyről jönnek hívek, főleg asszonyok, többek között a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kis falvakból, a „kegyes atya” késői tisztelői. A sajópetri templomkertben egy papi család kriptakápolnáját találjuk. A kegyelet helyeihez sorolhatjuk a Rakacán a két háború közötti időben emelt Hősök tornyát. Lényegében harangtorony lenne, földszinti részét kápolnának rendezték be. (Nagypénteken, nagyszombaton itt van a szentsír.)

2. Kegyeleti szertartások

Minden görög katolikus ima- és énekeskönyv tartalmazza a temetési és az emlékszerterások szövegét. A hazai görög katolikus gyakorlat két emlékszerterást ismer, egy hosszabbat (*parasztáz*) és egy rövidebbet (*panachida*). E szerterások énekei eléggé közismertek. Az egykori halottcsókolás ma már nem él, helyette a pap kezében levő kézi keresztet csókolják meg, de ez sincs meg mindenütt.

Az eredeti temetési szerterás igen hosszú. Napjainkban több-kevesebb rövidítéssel végzik. A temetések előkészítésében szerepet játszanak a helyi szokások. Kisebb falvakban a rokonság működik közre. Az észak-magyarországi kis hegyvidéki falvakban a koporsót két rúdon viszik a sírhoz. Ilyen rudakat láttam a templom falának támasztva (*Tornabarakony, Viszló*), ott volt a tárolási helyük. Nem olyan régen még háztól temettek, de a legtöbb helyen épült ravatalozó, *Komlósán* közvetlenül a templom közelében. *Mucsonyban* a ravatalozás a templommal szemben levő (hegyoldali) kápolnában történt. (A ravatalozó már ott is felépült.) A temetési menet élén keresztet és lobogókat visznek. A legtöbb templomban, ahol megfordultam, láttam feketére festett körmeneti keresztet temetéshez, valamint egy pár fekete lobogót, megfelelő képpel (tisztítótűz, Szent Mihály stb.) díszítve. Olykor használnak temetésnél piros lobogókat is. Tudok olyan esetekről, hogy rokoni vagy baráti indítatásból római katolikusokat görög katolikus szerterással temettek el. Régen mikor háztól temettek, a temetőbe menet többször megálltak, ezek voltak az ún. letétek, amikor egy-egy evangéliumot olvastak. Csereháti falvakban ez szokás volt.¹²⁵

¹²³ Sasvári 1982.

¹²⁴ Laczkó Zsolt közlése.

¹²⁵ Laczkó Zsolt közlése.

3. Kegyeleti emléknepok

Halotti liturgiát mondatnak temetéskor és évfordulókor. A liturgiát panachida, olykor parasztáz követi. Ismert kegyeleti megnyilatkozás a virrasztás. *Rakacán* virrasztáskor mind a 150 zsoltárt elolvassák, elimádkozzák. Magyarul végzik egy ószlávól fordított összeállításból.¹²⁶

Más halotti megemlékezések is bőven vannak. A templom búcsúnapjának az előestéjén parasztázt végeznek, olykor a templom búcsúnapjának a vecsernyéje után panachidát. *Balsán* a parasztáz recitatív részeit panaszos melódiával mondják a kántorok. *Máriapócs*on a búcsúnapok előtti éjjel a temetőbe mennek körmenetben égő gyertyákkal a kézben.

Az egyházi naptár öt emléknepot ír elő, ezek a *halottak szombatjai*: a húshagyó vasárnap előtti szombat, nagyböjt 2., 3., 4. szombatja és a pünkösöd előtti. A halottak szombatján végzik a *hramota* szertartását. A halotti liturgia után parasztázt vagy panachidát végeznek, és a halotti könyörgésekben felolvassák az elhunytak neveit. Ezeket a hívek előzetesen - némi adomány ellenében - feljegyeztetik.

A halottak szombatjain nem mennek a temetőbe, de a halottak húsvétján igen, rendszerint a pap vezetésével körmenetben. Az időpont változó: húsvéthétfő vagy a húsvét utáni vasárnap (naptári nevén Tamás-vasárnap), de lehet az ezt követő hétfő vagy kedd. (A hazai románok és szerbek között is élő szokás!) *Tokajban* az 1950-es évekig húsvéthétfőn mentek a temetőbe körmenetben. A *nyíregyházi* Pászthory-féle kápolnában is volt az 1950-es évekig halotti liturgia húsvét- és pünkösdhétfőn. A húsvéthétfői temetői körmenetről vannak adataink *Rakacáról*, de itt a szokást egyházi kezdeményezésre újították fel.¹²⁷

A halotti megemlékezésekre süttött kalács inkább román vidéken él még. Ruszinok is laktak helységgel kapcsolatosan csak *Nyíregyházáról* van adatunk: ott az egyházközség halottak szombatjára kalácsot süttetett. Az 1980-as években ezt megpróbálták felújítani nyíregyházi mintára a *budai* görög katolikus egyházközségben. A szokás azonban csak pár évig élt. Ám: „Mikor 3 évig Nyíregyháza-Borbányán működtem, ott élt a kalácssütés, a kalácsba gyertyát állítottak a temetés előtt a parasztáz végzésénél. A végén a jelenlévők közösen elfogyasztották!”¹²⁸

Idősebb lelkészek elmondásából is tudom, de a néprajzi irodalomból is ismert,¹²⁹ hogy - még a század elején is - a Máriapócsra zarándokló, főleg máramarosi, ruszinok (és románok is) hoztak halotti kalácsokat, és azt a szertartás alatt felajánló mozdulattal emelgették. (Ilyen szokás ma már csak *Nagylétán*, *Pocsajban* és *Bedőn* él!)

A halotti torba régen *Rakacán* kalácsot és bort vittek (mint a két legfontosabb táplálékot!). A kalácsból csomagoltak minden családnak hazavitelre, és a betegeknek is küldtek. Szokásban volt az is (mára már elsorvadt), hogy az évfordulókor végzett liturgiára a torra emlékeztető módon vittek egy üveg bort vagy pálinkát meg kalácsot, és a liturgia végén megvárták a templomajtóban a papot, először őt kínálták meg egy pohárka itallal, egy szelet kaláccsal, utána minden résztvevőt.¹³⁰ Tanúja voltam a már említett szokásfelújításnak budai templomunkban, a kalácsot a liturgia végén ott is felszeletelték és a jelenlévőknek kiosztották.

¹²⁶ Kisfalusi 1995. 67. o.

¹²⁷ Bartha 1990. 440. o. - Valamint Kisfalusi 1995. 93. o.

¹²⁸ Laczkó Zsolt közlése.

¹²⁹ Vö. Magyari 1994.

¹³⁰ Kisfalusi 1995. 91-2. o.

Filkeházán is a halotti torban borral, pálinkával, kaláccsal kínálnak.¹³¹ A szabolesi részeken, *Piricsén* és *Nyírbélteken* vittek a halotti szertartások alkalmával lisztet, tojást, kalácsot a papnak. *Nyírgyulajban* a virrasztáskor a koporsó elé tett asztalkára helyeztek kalácsot, s beleszúrva szentelt gyertya égett. Ez is kiosztásra került.¹³² Vannak adatok szegények megvendégelésére is.

¹³¹ Petercsák 1985. 132. o.

¹³² Bartha 1990. 439. o.

A mándoki templom

A hazai ruszin hagyományok értékes gyöngyszeme a mándoki fatemplom. A Szabolcs megyei *Mándokon*, a Tisza-öbölben már elég korán megtelepedtek a ruszinok. Kezdetben a faluban önálló parókia volt, de a hívek csekély létszáma miatt a XIX. századra Tornyospálca leányegyháza, templomos filia lett. Az 1918-as egyházi névtár azt írja, hogy igen régi fatemploma van Szent Miklós tiszteletére szentelve.¹³³ Mándokon az 1940-es években alakult újra parókia. Az 1982-es névtár már arról tudósít, hogy az eredeti fatemplomot, melynek méretei 11,5x5,5 m, a Szentendrei Falumúzeumba, ma használatos nevén a Szentendrei Szabadtéri Múzeumba szállították, ahol eredeti formájában akarják felállítani.¹³⁴ Ez az átszállítás és a felállítás már az 1970-es évek vége felé megtörtént.

Mándokon a templom egy kis dombon volt, s annyira megsüllyedt, hogy egy szólás szerint „a libák benéztek az ablakon”. A XIX. század folyamán egy négyoszlopos tornácot is készítettek eléje, a falazata kívülről vakolt volt. (Hogy a vakolat megálljon a fán, a gerendákon fejszével vágásokat ejtettek.) A visszaállításnál a tornác és a vakolás elmaradt. A templom a bejárata feletti évszám szerint, számértékű ószláv betűkkel jelezve, 1670-ből való. Lehet, hogy már Mándokon másodlagos felállítású volt, lehet, hogy a Tiszán tutajként érkezett. A templomban visszaállításra került a férfiak és a nők részét elválasztó oszlopos, de mellig érő gerendafal. Ma az egykori női részben a látogatók tartózkodhatnak.

Az újra összeállításnál a tornyot valamivel alacsonyabbra kellett venni. Megdőlt egy néphit, mely azt tartotta, hogy a templom XVII. századi felállításánál olyan fatönkből faragták az oltárt, mely gyökereivel a földben maradt.

A templom eredetiben való helyreállítása csak külsőleg sikerült, belső berendezését pótolni kellett, mert eredeti darabjainak nagy része megsemmisült vagy szétszóródott. Az eredeti királyi ajtó előkerült, rajta Jézus családfájának az ábrázolása. Másként Jessze fája, ószövetségi történet alapján. (Igen ritka az ilyen ábrázolás, ám érdekes, de véletlen egybeesés, hogy az egyik szentendrei szerb templom a Pozsarevacska királyi ajtaja hasonló!) Az ikonosztáz apostol- és ünneptársa a Bereg megyei *Szolyváról* való, a Néprajzi Múzeum gyűjtőmunkájaként került a századfordulón Budapestre.

Egy észrevételt hadd tegyek! A századfordulón a kárpátaljai eredetű ikonokat a Néprajzi Múzeum gyűjtötte, mivel azok jórésze népi jellegű alkotás. Viszont az orosz ikonok gyűjtését az Iparművészeti Múzeum végezte, ugyanis azokat általában fémborítás is védi, s ezeket iparművészeti alkotásnak fogták fel.

A padok helyét sajátos, az ortodox templomok ülőhelyeire emlékeztető széksorok töltik ki. A Nyíradony melletti *Aradványpusztáról* származnak, készítési idejük a XIX. század közepe. Állítottak be püspöki és papi széket is a hajó déli fala mellé. Megjegyzem, hogy a hazai görög katolikus templomokban, sőt a felvidéki fatemplomokban ez nem szokásos. Bárki meggyőződhet erről, aki fellapozza a felvidéki (szlovákiai) fatemplomok művészetéről készült összeállítást,¹³⁵ s abban megnézi a belső tereket ábrázoló képeket. Tudomásom szerint a templom felszereléséhez tartozott egy régi, kántori könyvvállvány, szerencsésebb lett volna ezt

¹³³ Schematismus 1918. 91. o.

¹³⁴ A hajdúdorogi 1982. 64. o.

¹³⁵ Fricky 1971. 69., 71., 92., 94. képek

elhelyezni! Ugyanígy az ún. csokolós képet a szentélyt megemelő lépcsőfokra helyezték, közvetlenül a királyi ajtó elé.¹³⁶ Ez sem hiteles így: túl magasan van, és akadályozná a liturgikus mozgást. A helye a templom hajójának a közepe, s akkor sem könyvolvasóállványon, hanem kis asztalkán, mely sokszor szertartási asztalként is szolgál, s ilyen alkalmakkor a képet leveszik róla. (Ez a helyzet is figyelmeztet mindannyiunkat, hogy a hagyományok megjelenítését nagyon körültekintően kell elrendeznünk!) Bár a látogatók nem látják, volt alkalom megtekinteni, az oltáron és az előkészületi oltáron ötletszerű a szertartási kellékek elhelyezése.

A templom azonban jelenlegi formájában is alkalmas liturgia bemutatására. Istentiszteletet már tartottak a múzeum területén levő többi templomban! A templom köré különböző helyekről gyűjtött fásírkereszteket helyeztek el és egy nagy fészületet is. Az egészet zsindeyes fedésű fakerítéssel vették körül.¹³⁷ A templom és környezete - a megjegyzésekben foglaltakon túllépve - alkalmas arra, hogy hű képet adjon arról, milyen is volt egy ruszinok lakta falu, hegyre épült temploma.

Talán felvetődik a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy ez a kis templom korunkra hírmondónak megmaradt? A válasz talán abban keresendő, hogy kevés híve volt, és szegények, nem tellett új templom építésére. Ám a berendezésének a sorsa is kissé intő példa. Állítólag - ezt már nem tudom ellenőrizni - a század első felében bontották le az ikonosztázt egy nagyobb ünnepség előtt, hogy jobban elférjenek és ne akadályozzon a mozgásban. érdemes elgondolkozni ezen, amikor annyi minden veszendőbe ment, hogy jobban kell vigyáznunk értékeinkre!

¹³⁶ Vö. Kecskés 1982. („Az ikonfal” aláírású képen.)

¹³⁷ Kecskés 1979. és 1982. - Zentai 1980.

Jubileumi kiállítás

A kézirat elkészítésének az idején nyílt meg Nyíregyházán a kiállítás, a plakát felirata szerint: „A Magyar Görögkatolikus Egyház művészeti értékei. - Ikonok, ikonosztázionok, ötvöstárgyak, könyvek.” A kiállításvezető szövege és képei alapján értesülhetünk a kiállított tárgyakról. Ezek között számtalan olyan volt, mely szorosan kapcsolódik témánkhoz, s azon szálakat mutatja, melyek a magyar görög katolikusságot és a ruszinokat összekapcsolja. Hisz az ikonok ószláv feliratúak, s főként azok a vándorfestők készítették, kik egyaránt dolgoztak ruszin és magyar vidéken. Az itt láthatók megfelelőit Kárpátalján is megtaláljuk. (Ezt tanúsította egy korábbi kiállítás 1991-ben Budapesten: „Kelet és Nyugat között. - Ikonok a Kárpát-vidéken a 15-18. században.” Több ikon már ott bemutatásra került, de a nyíregyházi kiállításon - mely az ungvári unió 350. évfordulója alkalmából került megrendezésre - továbbiak is bővítették a látnivalók sorát.

Említsünk néhány, témánk szempontjából számbavehető alkotást. Gagyvendégiből (Borsod-Abaúj-Z. m.) 3 ikon: Szent Miklós, Levétel a keresztről, Krisztus főpap. A faluban - az 1982-es egyházi névtár (schematizmus) szerint 86 görög katolikus élt, Gadnához tartozó templomos filia. Mind a 3 ikon XVIII. századi. (1880-ban Oroszgradna 382 lakosából 261 ruszin!) Figyelemreméltó, hogy Baktakékről (Borsod-Abaúj-Z. m.) itt van a következő anyag: a XVIII. század második feléből származó ikonokból az Istenszülő a gyermek Jézussal, Krisztus főpap, valamint egy XVII. század közepéről való Tanító Krisztus. Ez utóbbi került a kiállításvezető borító lapjára. A Krisztus-monogramot görög betűk jelzik, de az ikonon levő nyitott könyvben ószláv szöveg. Az ikonok mellett ott van a körmeneti kereszt 1741-ből. Mogyoróska (Borsod-Abaúj-Z. m.) a két oltárlábazattal (konzololtár) van képviselve, ezek előlapjain Szent Kozma, illetve Szent Damján ingyenorvosok láthatók. Mindkettő XVIII. századi. Az egyik lábazathoz tartozik egy Istenszülő a gyermek Jézussal, a XVII. század közepéről. Ezen van Szent Kozma képe! (A másik lábazaton valószínűleg egy Krisztus-ikon volt, de az egy tűzvészben - 1806 - elpusztult.) Jeles alkotás Abaújszolnokról a XVIII. század második feléből való oltárkép-együttes díszes kerettel, középen a Keresztrefeszítés, két oldalt Dávid király, illetve Nátán próféta; a középső kép alatt szentségház. A századforduló táján lebontott fatemplom oltára volt eredetileg! Még két XVIII. század végi ikon van Abaújszolnokról, ebből az egyik hordozható, körmeneti ikon.

A Szabolcs megyei részeket képviselik a Kántorjánosiból, Hodászról, Nyírderzsről származó ikonok. Van köztük pár XVII. századi is. Név szerint ismert ikonfestő Spalinszky Mihály. Nyolc ikon képviseli az 1780-as évek tájáról munkásságát, 3 esetben szerzősége feltételezett. Felsorolásunk nem teljes, csupán ízelítő, de így is képet kaphatunk ezekről a páratlan értékekről.¹³⁸

¹³⁸ Vö. Puskás 1996.

Még néhány mondat

A ruszinok lakta falvakban nem volt könnyű az élet. Milyenek voltak az életkörülményeik? Erre is feleletet ad, ha a falvakat településföldrajzi tekintetben tanulmányozzuk. Valamelyes képet ad pl. a komlósikai tájház, de szerintem még olyan helységet is érdemes volna tanulmányozni mint Végardó. Csak egy dolgot emelnék ki: a régi falusi házakban szinte mindenütt megtalálható volt a szent (kultikus) sarok, kis házi oltárként kialakítva. A főhelyen a máriapócsi kegykép másolata. Ikonok nem szokásosak. Búcsúban vett - nyugatias stílusú - képek nyertek még elhelyezést (s olykor szobrok is) valamint a szentelt gyertyák. (Esetleg itt őrizték az imakönyveket és a Bibliát!)

Külön érdekességként említem: 1750 körül Miskolc környéki falvakból is sokan költöztek a mai Vajdaságba. Útjuk Makón vitt keresztül. Egy részük itt maradt. Külön városrészt alkottak: Oroszfertály. A Nagy Orosz és Kis Orosz utcák határolták. A városi tanácsban a tagok a városban élő egyházak számarányának megfelelően voltak képviselve. A múlt század elején Makó görög katolikussága 3000 körül volt, napjainkban 500 körül. Azt is lehetne vizsgálni, hogyan történt a makóiak elmagyarosodása, míg a Vajdaságban (akkor Bácskában) telepedettek ma is őrzik ruszin öntudatukat, s nyelvüket is, melyben találhatók szlovákos elemek is. A vajdaságiak voltak azok, akik az elmúlt negyedszázadban is ruszinnak vallhatták magukat térségünkben.

Bár hangsúlyoztam, hogy nem kívánok összehasonlító néprajzi vizsgálatot folytatni, inkább figyelemfelkeltés, a jelenlegi helyzet ismertetése a célom. Befejezésül hadd idézzem mintegy összefoglalóul Petercsák Tivadar megállapítását részleteiben,¹³⁹ melyeket Filkeháza szokásanyagának elemzése nyomán tesz, amit azonban némileg lehet általánosítani: „Főleg az esztendő ünnepeinek szokásanyagában találunk olyan elemeket, amelyek a kárpátukránok (*helyesen: ruszinok!*) és szlovákok felé mutató kapcsolatokra utalnak. A mondókával kísért András-esti kenderdobálással még szövegében is megegyező szokásokat ismerünk a kelet-szlovákiai szotákoknál és a huculoknál. (*Rahó környéki ruszinok!*) ... A hagyományos kézfogók és lakodalom bizonyos elemei viszont a környező hegyközi és bodrogi magyarság felé mutatnak. Az egyes szokáselemek eredetének ... összehasonlító vizsgálata a további kutatások feladata;”

Itt az idő, itt az alkalom, tegyünk hát eleget az elkövetkező időkben ennek a feladatnak!

A helyzet nem reménytelen, vannak biztató eredmények, lelkesítő tervek. Ezekről érdemes tájékozódni!

1991 májusában Komlósán alakult meg a *Magyarországi Ruszinok Szervezete*, melynek 600 tagja van. Ez a hazai ruszinok 10 %-a, az összlétszám 6000-re becsülhető. A Szervezet székhelye Budapesten van: VI. Nagymező u. 49. fsz. 4. /Elnöke *Hattinger Gábor*. 1991-ben megválasztva, 1995-ben újraválasztva./ A Szervezet működéséről, a ruszinok életéről, az őket érintő kérdésekről rendszeresen tájékoztat a kéthetenként megjelenő lap, a *Ruszin élet* /*Ruszinszkij Zsivot*/. Cikkei ruszin vagy magyar nyelven jelennek meg, olykor a ruszin nyelvűek fölött is magyar cím tájékoztat a témáról.

¹³⁹ Petercsák 1985. 139. o.

Szépek az eredmények kulturális téren is. Mucsony községben ruszin általános iskola működik. A tanulók száma az 1995/96-os tanévben 18 fő, az 1996/97-es tanévre 70 tanuló került beiskolázásra. Egyre gyarapszik a kiadott könyvek száma. Ebben nem csak szépirodalom, hanem tudományos munkák is helyet kapnak. /A könyveket bárki megtekintheti, megvásárolhatja az Osiris könyvesboltban: Bp. V. Veres Pálné u. 4-6./ A Magyar Televízió Rondó című műsorának a keretében rendszeresen van ruszin adás.

Évente megrendezésre kerülnek a *Ruszin Napok* változó helyszínnel /Komlóska, Mucsony/. De emellett megrendezésre kerülnek különböző helyeken ruszin estek is. Ilyen volt már a Kossuth Klubban, 1996. június 18-án az Osiris Könyvklubban festmény- és ikonkiállítással, folklór-műsorral egybekötve.

Sikerült elérni, hogy Magyarországon a ruszinság ügyeit mint különálló, önálló nemzetiség ügyeit intézik, az ukránoktól elhatárolva. /Más országokban a két nemzet ügyét összevonják, összemossák!/

A Szervezet ott van minden nemzetiségi fórumon és hallatja hangját. /Nemzetiségi kerekasztal, közalapítvány, kisebbségi érdekegyeztető tanács./ Ruszin kisebbségi önkormányzat működik Mucsonyban, a cél annak elérése - következő választásokon -, hogy országos is jöjjön létre.

További kulturális célok: Komlósán és Mucsonyban ruszin óvoda, Komlósán általános iskola, Mucsonyban gimnázium. Az utóbbiról a felkészült fiatalok továbbtanulhatnak Nyíregyházán a tanárképző főiskolán, ahol ruszin tanszék működik. /Vezetője *Udvari István* professzor, szépszájú cikk, tanulmány és könyv fáradhatatlan szerzője./ Tettem már korábban említést egy múzeum szükségességéről, de megvalósítandó feladat: a Magyar Rádióban a ruszin nyelvű adások.

A Szervezet ott van azokon az ünnepeken, rendezvényeken, melyekben a ruszinok is érdekeltek. Tevékenyen részt vesz ezek lebonyolításában. A nagy erőpróba a *Ruszinok Világkongresszusának* a megrendezése lesz 1997-ben Budapesten. Ez tárja igazán a világ elé az eddig végzett munka eredményeit, és ad biztatást a jövőre!

Összefoglalás

Egy magyar író a 70-es években feltette a kérdést: hová tűnt egy nemzetiség? - Nem tűnt el, csak nem volt szabad róla beszélni, nyelvében is él, de jóval szélesebbkörűen hagyományaiban. Bizonyítják ezt az élmények, olvasmányok, tapasztalatok, melyek a könyv megírásához indítást adtak, az itt leírtak, melyek a közzétételt indokolják.

Honnan lehet megismerni a szóbanforgó hagyományokat? - Részben tudatos gyűjtéssel, megismerésre törekvéssel, de vannak megfelelő könyvek, tanulmányok is. Hadd említsek néhány jeles szerzőt, kiknek könyvét haszonnal forgattam: Bartha Elek, Kisfalusi János, Petercsák Tivadar. A közölt ismeretek szolgálják egymás megértését és jobb megismerését, de meríthetnek e könyvből a hagyományok ápolói is.

A magyar görög katolikusságnak összetett a hagyományvilága, de a legnagyobb részben ruszin eredetű. Hazánkban ruszin nyelven beszélők ugyan kevesen vannak. Egyetlen község, ahol a mindennapi használatban él a nyelv: Komlóska. De a helyi hagyományok alapján nagy érdeklődést tanúsítanak Mucsony községben. De vannak falvak, ahol a hagyomány él valamelyest, főleg az egykori Abaúj és Zemplén megyében, pl. Rakaca, Filkeház stb.

A ruszin népet a magyar köznyelv orosz néven is nevezi, de az orosz szó vallást is jelöl: görög katolikust, mivel ez a ruszinok vallása. De a ruszin nép nem azonos sem az orosz, sem az ukrán néppel, önálló nemzet, még ha nincs is nemzeti állama, nyelve önálló nyelv. A ruszin nép a korai középkor óta jelen van a történelmi Magyarországon. Más ajkú népekkel együtt a hazai görög katolikusságot alkották és alkotják.

A ruszinok több évszázadon át, a magyar görög katolikusokkal együtt a munkácsi püspökséghez tartoztak. 1912-ben ugyan a magyar görög katolikusok részére megalakult a hajdúdorogi püspökség, de a szertartási hagyományokban sokat átvettek a munkácsi egyházmegye gyakorlatából. A munkácsi egyházmegyéből 1818-ban leválasztott eperjesi egyházmegyéből több egyházközség maradt a mai Magyarországon. Ezekből alakult meg 1925-ben a miskolci exarhátus. Vállalták - az ószláv liturgikus nyelvű - anyaegyházmegye hagyományait, annak továbbvitelét.

A szertartási hagyományokban, megfelelő tartalommal, jelentéssel, néhány szláv szertartási szakkifejezés ma is elevenen él. Igen gazdag az ünnepekhez, a naptárhoz kötődő hagyományvilág. De az emberi élet nagy sorsfordulóinak a szokásai is gazdagok. S ott van még a tárgyi emlékek anyaga: a mándoki fatemplom (ma a Szentendrei Szabadtéri Múzeumban), az ikonok és kegyszerek, főleg a XVIII. századból. Ezek 1996 nyarán Nyíregyházán kiállításon bemutatásra kerültek.

A gazdag ismeretek ellenére is, sok még a tennivaló.

Felhasznált irodalom

Bálint 1977.

- Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. I-II. Bp. 1977.

Baziliták 1993.

- Dudás Bertalan-Legeza László-Szacsvay Péter: Baziliták. Bp. 1993.

Borovszky

- Borovszky Sámuel: Szabolcs vármegye. Bp. é. n.

B. Papp 1996.

- B. Papp János: Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért. Hajdúdorog 1996.

Barna 1979.

- Barna Gábor: Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén. Bp. 1979.

Bartha 1980.

- Bartha Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen 1980.

Bartha 1981.

- Bartha Elek: A szentelmények szerepe Komlóska néphagyományában. Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Miskolc 1981. 311-8. o.

Bartha 1982.

- Bartha Elek: Adalékok a görög katolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen 1982. 801-9. o.

Bartha 1986.

- Bartha Elek: A bizánci liturgia nyomai a néphagyományban. „Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp. 1986. 312-27. o.

Bartha 1990.

- Bartha Elek: A görög katolikus magyarság vallási néprajza. Néphit, népszokás, népi vallásosság. Magyar néprajz VII. Bp. 1990. 425-42. o.

Cselényi 1987.

- Cselényi István Gábor: A Hajdúdorogi Egyházmegyében használatos liturgikus dallam kincsünk. A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi évkönyve 1912-1987. Nyíregyháza 1987. 182-92. o.

Cserbák 1986.

- Cserbák András: A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. „Mert ezt Isten hagyta ...”, Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp. 1986. 275-311. o.

Esztergomi 1982.

- Esztergomi schematizmus. Esztergom 1982.

Fricky 1971.

- Fricky, Alexander: Ikony z vychodného Slovenska. Kosice 1971.

Győrffy 1942.

- Győrffy István: Magyar nép, magyar föld. Bp. 1942.

A hajdúdorogi 1982.

- A hajdúdorogi egyházmegye és a miskolci apostoli kormányzóság schematizmusa. H. n. 1982.

Kisfalusi 1995.

- Kisfalusi János: Ünnepi népszokások a Keleti Egyházban. H. n. 1995.

Kecskés 1979.

- Kecskés Péter: A mándoki görög katolikus templom és berendezése. Szentendrei műsor, 1979. szeptember.

Kecskés 1982.

- Kecskés Péter: Szentendrei Néprajzi Múzeum II. Tájak-korok-múzeumok kiskönyvtára 119. H.n. 1982.

Magyari 1994.

- Magyari Márta: A bizánci liturgia továbbélése a görög katolikus húsvéti szokásokban. Posztbizánci Közlemények. Debrecen 1994. 153-160. o.

Melles 1984.

- Melles Emil: Görög katolikus szertartástan elemei. Újranyomás: Bp. 1984.

Miatyánk 1990.

- Miatyánk 121 európai nyelven. Bp. 1990.

Paládi 1973.

- Paládi-Kovács Attila: Ukrán szórványok a 18-19. században Magyarország északkeleti részén. Népi kultúra, népi társadalom VII. Bp. 1973. 327-67. o.

Petercsák 1985.

- Petercsák Tivadar: Népszokások Filkeházán. Debrecen 1985.

Petrasevits 1971.

- Petrasevits Dénes: A miskolci görög katolikus apostoli exarhátus parókiáinak a története. Bp. 1971. Kézirat. (Pázmány Péter Hittudományi Akadémia, licenciátusi dolgozat) 69 oldal.

Petrassevics 1990.

Petrassevics Nikefor: Ortodox és görög katolikus vallásos néphagyományok kölcsönhatásai a Kárpát-medencében. Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Bp. 1990. 74-94. o.

Pirigyi 1990.

- Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története I-II. Nyíregyháza 1990.

Puskás 1996.

- Puskás Bernadett: Ikon és liturgia. A görög katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény kiadványai 1. Tiszavasvári é. n. (Az 1996-os jubileumi kiállítás ikonkatalógusa.)

A ruszinok 1996

- A ruszinok. (Írta: Paul Robert Magocsi. Fordította: Borisz János.) Bp. 1996.

Sasvári 1977/a

- Sasvári László: Az 1939-es pestisjárvány „rác” áldozatai Hajdúböszörményben. Orvostörténeti Közlemények 82/1977/ 103-6. o.

Sasvári 1977/b

- Sasvári László: A hazai görög katolikusok sajátos egyházi szavai. Magyar Nyelv 1977/3. 325-335. o.

Sasvári 1979.

- Sasvári László: Emlékek és adatok az ingyenorvosok tiszteletére a magyarországi ortodoxok és görög katolikusok köréből. Orvostörténeti Közlemények 1979/1-2.

Sasvári 1980/a

- Sasvári László: „Görög” kegyeleti szokások észak- és Kelet-Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények 92/1980/ 147-55. o.

Sasvári 1980/b

- Sasvári László: Ünnepi szokások a hazai görög katolikusok körében. Bp. 1980. kézirat.

Sasvári 1982.

- Sasvári László: Görög katolikus gyászszertartások. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 10. Bp. (1982.) 391-5. o.

Sasvári 1993.

- Sasvári László: A budapesti - Rózsák teri - parókia története. Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1994. Nyíregyháza 1993. 74-7. o.

Schematizmus 1918.

- Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. Cath. Hajdudorogiensis ad annum Domini 1918. Nyíregyháza é. n.

Szépfolusi 1992.

- Szépfolusi István: Lássátok, halljátok egymást. Bp. 1992.

Tóth 1991.

- Tóth József: A magyarok útja a Kárpát-medencéig. Egyházak a változó világban. Esztergom 1991. 201-8. o.

Udvari 1984.

- Udvari István: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliséghez. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 135-46. o.

Udvari 1992.

- Udvari István: Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza 1992.

Veres 1984.

- Veres László: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. sz. első felében. Interetnikus kapcsolatok északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 27-35. o.

Zentai 1980.

- Zentai Tünde: A görög katolikus temető. Szentendrei Műsor. 1980 május.